

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

Педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

_____/ Євген ГОЛТВЯНСЬКИЙ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____/ Лариса БАКУМЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____/ Юлія ОЛІЙНИК
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____/ Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____/ Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____/ Ольга ЛИТВИН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
_____Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“16” червня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
другого (магістерського) рівня вищої освіти

студенту Євгену Івановичу Голтвянському

1. Тема: «Педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів»

затверджена наказом по академії №_____ від “__” _____ 2025 року

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проєкту: мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів; об'єкт дослідження: творча діяльність молодших школярів; предмет дослідження: педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів; завдання дослідження: з'ясувати роль уяви у творчій діяльності учнів на уроках української мови та читання в початковій школі; проаналізувати значення розвитку емоційної сфери у формуванні творчої активності молодших школярів; простежити вплив ігрової діяльності на рівень творчої активності учнів; обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів; у процесі дослідно-експериментальної роботи перевірити ефективність виявлених педагогічних умов підвищення творчої активності учнів початкової школи.

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити): роль уяви у творчій діяльності учнів на уроках української мови та читання в початковій школі; значення розвитку емоційної сфери у формуванні творчої активності молодших школярів; вплив ігрової діяльності на рівень творчої активності учнів; педагогічні умови розвитку творчої активності молодших

школярів.

5.Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

(підпис)

Лариса БАКУМЕНКО

(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Євген ГОЛТВЯНСЬКИЙ

(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	З'ясування ролі уяви у творчій діяльності учнів на уроках української мови та читання в початковій школі.	05.05.2025	
2	Встановлення значення розвитку емоційної сфери у формуванні творчої активності молодших школярів.	12.05.2025	
3	Визначення впливу ігрової діяльності на рівень творчої активності учнів.	19.05.2025	
4	Обґрунтування педагогічних умов розвитку творчої активності молодших школярів.	26.05.2025	
5	У процесі дослідно-експериментальної роботи перевірка ефективності виявлених педагогічних умов підвищення творчої активності учнів початкової школи.	02.06.2025	

Студент

(підпис)

Євген ГОЛТВЯНСЬКИЙ

(ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

(підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Тема бакалаврської роботи: «Педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів».

Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, проміжних та загальних висновків.

Робота присвячена проблемі сучасної початкової педагогіки – розвитку творчої активності молодших школярів як важливого чинника становлення особистості та формування її креативного потенціалу.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів.

Об'єкт дослідження: творча діяльність молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів.

В роботі з'ясовано роль уяви у творчій діяльності учнів на уроках української мови та читання в початковій школі; проаналізовано значення розвитку емоційної сфери у формуванні творчої активності молодших школярів; встановлено вплив ігрової діяльності на рівень творчої активності учнів; обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів; у процесі дослідно-експериментальної роботи перевірено ефективність виявлених педагогічних умов підвищення творчої активності учнів початкової школи.

Ключові слова: уява, молодші школяри, творча діяльність, творча активність, педагогічні умови розвитку творчої активності.

ABSTRACT

Bachelor's Thesis Topic: "Pedagogical Conditions for the Development of Creative Activity in Primary School Students".

The thesis consists of an introduction, two chapters, a list of references, intermediate and general conclusions. The work is dedicated to a relevant issue in modern primary education – the development of creative activity in younger schoolchildren as an important factor in personality formation and the development of their creative potential.

The aim of the research is to theoretically substantiate, develop, and test pedagogical conditions for the development of creative activity in primary school students.

The object of the research is the creative activity of younger schoolchildren. The subject of the research is the pedagogical conditions for the development of creative activity in younger schoolchildren.

The study clarifies the role of imagination in students' creative activities during Ukrainian language and reading lessons in primary school; analyzes the importance of emotional development in the formation of students' creative activity; identifies the influence of play-based activity on the level of pupils' creative activity; substantiates the pedagogical conditions necessary for the development of creative activity in younger students; and verifies the effectiveness of the proposed pedagogical conditions through experimental work aimed at increasing the creative activity of primary schoolchildren.

Keywords: imagination, younger schoolchildren, creative activity, creativity, pedagogical conditions for development of creative activity.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	9
1.1. Людина як суб'єкт та об'єкт розвитку	9
1.2. Вчення як діяльність	12
1.3. Творчість як самозміцнення особистості школяра.....	15
1.4. Творча активність учня під час уроку.....	18
1.5. Особливості творчої активності шкільного віку.....	21
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	32
2.1. Вплив уяви в розвитку творчої активності.....	32
2.2 Розвиток емоцій як формування креативності.....	43
2.3. Гра як основний вид творчості молодших школярів	49
2.4. Дослідно-експериментальна робота з розвитку творчої активності молодших школярів	62
Висновки до розділу 2.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

На сьогодні розвиток творчої діяльності дітей є одним із нагальних завдань сучасної освітньої системи. Наш час - це епоха змін. Суспільству потрібні люди, здатні приймати нестандартні рішення та мислити творчо.

На жаль, сучасна школа здебільшого зберігає традиційний, нетворчий підхід до засвоєння знань. Одноманітне, шаблонне повторення однакових дій приглушує інтерес до навчання - діти втрачають радість відкриття. Навчальний процес у школі здебільшого орієнтований на розвиток логічного мислення, що може загальмувати формування творчої складової особистості.

У зв'язку з цим проблема розвитку творчої активності учнів є надзвичайно актуальною та потребує глибокого й всебічного розгляду. Саме ця актуальність зумовила вибір теми нашої дипломної роботи.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів.

Об'єкт дослідження - творча діяльність молодших школярів.

Предмет дослідження - педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: якщо в навчальному процесі систематично застосовувати завдання, що спрямовані на розвиток уяви, емоційної сфери, та ігрові ситуації, то формування творчої активності молодших школярів буде більш ефективним.

Мета, об'єкт, предмет і гіпотеза дослідження зумовили такі завдання:

1. З'ясувати роль уяви у творчій діяльності учнів на уроках української мови та читання в початковій школі.
2. Проаналізувати значення розвитку емоційної сфери у формуванні творчої активності молодших школярів.
3. Простежити вплив ігрової діяльності на рівень творчої активності учнів.

4. Обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів.

5. У процесі дослідно-експериментальної роботи перевірити ефективність виявлених педагогічних умов підвищення творчої активності учнів початкової школи.

У дослідженні було використано фундаментальні праці з психології творчості таких учених, як С.Л. Рубінштейн, Б.М. Кедров, А.В. Брушлинський, Я.А. Пономарьов, О.К. Тихомиров. Також були проаналізовані роботи Б.М. Теплова, І.С. Лепетеса, В.А. Крутецького, Є.І. Ігнат'єва, К.В. Тарасової та інших дослідників.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні та узагальненні наукових уявлень про сутність творчої активності молодших школярів, чинники її формування та розвитку в умовах початкової освіти. У роботі конкретизовано поняття «творча активність» у контексті діяльності учнів початкової школи, розкрито психолого-педагогічні передумови творчої активності як важливої складової цілісного розвитку особистості. Результати дослідження розширюють науково-теоретичну базу педагогіки творчості, зокрема у сфері початкової освіти, та можуть слугувати основою для подальших досліджень у галузі педагогіки, психології, методики навчання.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та апробації системи педагогічних умов, що сприяють розвитку творчої активності молодших школярів у навчально-виховному процесі. У роботі запропоновано комплекс ефективних методів, прийомів і форм роботи, які можуть бути використані вчителями початкової школи для активізації творчого потенціалу учнів. Результати дослідження можуть бути використані в практиці загальноосвітніх закладів, у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також при підготовці майбутніх учителів початкових класів у педагогічних закладах вищої освіти.

РОЗДІЛ І

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.

1.1. Людина як суб'єкт та об'єкт розвитку

У словниках та енциклопедіях поняття «людина», частіше за все, зводиться до поняття «особистість».

Характеристики людини багатовимірні, особистість – це лише, так би мовити, повернена до суспільства її офіційна частина. Не випадково в історії пізнання людину називали частиною космосу, зв'язком душі і тіла, громадською твариною, образом та подобою Бога.

Звернення до поняття «людина» стало принципово важливим для того, щоб виявити природу її предметно-практичної діяльності та сутнісних сил. Зараз у її розумінні акцент робиться на творчу складову її показників.

Для дослідження дидактики найважливіше щодо людини розглянути суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні відносини. «Суб'єктом пізнання виступає людина, наділена свідомістю і має знання. Суб'єкт – це джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, оцінки пізнання» [58].

«Об'єкт же – те, що протистоїть суб'єкту, те, на що спрямована його активність» (там само, [59]). Об'єкт і суб'єкт об'єднуються і поділяються діяльністю: об'єкт діяльності, змінений і перетворений, стає частиною суб'єкта, відбувається його олюднення. Людина, займаючись діяльністю, змінюючи та перетворюючи світ, змінює себе. Пізнаючи нове, людина формує свою свідомість, а свідомість – це «цілеспрямоване відображення зовнішнього світу, попереднє уявне побудова дій та передбачення їх результатів, правильне регулювання та контроль людиною своїх взаємин з дійсністю» [60-61]. Педагогічна наука останніх років висунула принаймні два завдання щодо людини як мету виховання:

- виховання в людині креативності;
- виховання в ній проєктувальника власного життя, суб'єкта спеціально-історичної творчості.

Творчий початок у людині – це вміння бачити творчу ситуацію і проблемно її вирішувати: висувати та відкидати кроки розв'язання, вміти довести та втілити задум. Життя висуває до людини-творця високі вимоги:

- а) жити під покровом парадоксів (почуття нового);
- б) пов'язати незв'язне, синтезувати нове (інтуїція);
- в) перевірити, чи міцна основа (самокритичність).

Якщо колишня педагогіка переважно дбала про рольове виховання особистості, при цьому не звертаючи увагу на саму особистість, то нова педагогіка вирішуватиме також і проблему внутрішнього світу людини. Філософ Е. Фромм назвав такі якості в людині майбутнього:

- готовність відмовитися від усіх форм володіння заради того, щоб повною мірою бути;
- почуття безпеки, почуття ідентичності та впевненості в собі, засновані на вірі в те, що вона існує, що вона є, на внутрішні потреби людини в прихильності, зацікавленості, любові, єднанні зі світом, що прийшло на зміну бажанню мати, володіти, панувати над світом і таким чином стати рабом своєї власності;
- усвідомлення того факту, що ніхто і ніщо поза нами не може надати сенсу нашому життю, і тільки незалежність та відмова від речізму можуть стати умовою для найпліднішої діяльності, спрямованої на служіння своєму ближньому;
- любов і повага до життя у всіх її проявах, всебічний розвиток людини та її ближніх як найвища мета життя.

Е. Фромм вважає, що тепер потрібна «радикальна зміна людського серця», щоб фізично вижив людський рід, а це можливо лише за зміни

функцій суспільства щодо людини, переорієнтації виробництва на здорове споживання, забезпечення кожному права на життя.

Але людина не може бути задоволена лише тим, що їй буде представлена суспільством прекрасна аура. Їй важливо пізнати себе як індивідуальність, як неповторну єдність та своєрідність окремих якостей. Цей процес може відбуватися лише у спілкуванні з іншими людьми та соціальними групами, і людством в цілому. Спочатку це відбувається на основі загальних характеристик інших людей, суспільної поведінки. Надалі людина це робить, спираючись на соціальні норми та цінності. Основний шлях самопізнання – це активна участь у різних формах діяльності та спілкування з подальшим аналізом та самоаналізом, розкриттям актуальних мотивів, знань, здібностей, умінь. Можна виділити лише кілька напрямків самоаналізу:

- а) усвідомлення суб'єктом своїх мотиваційно-спонукальних відносин до себе та інших людей;
- б) розуміння моральних критеріїв оцінки оточуючих та себе;
- в) усвідомлення критеріїв своїх естетичних суджень;
- г) відображення своїх інтелектуальних можливостей, знань та здібностей;
- д) розуміння своїх практичних відносин;
- е) усвідомлення інтелектуальних, моральних, естетичних, практичних відносин як вияв своїх чеснот;
- ж) усвідомлення зв'язку свого буття та своїх якостей з умовами розвитку та вимогами суспільства;
- з) усвідомлення своєї активності, особистісного початку розвитку сутнісних якостей, оцінка меж можливостей свого «Я»;
- і) оцінка своїх якостей з погляду їхньої суспільної значущості;
- к) розуміння своєї позиції та ролі у системі суспільних відносин [47].

Звісно ж, що пізнання учнем себе найкраще здійснюється в діалозі з іншими, і насамперед з учителем. Це дозволяє вивести процес навчання в площину суб'єкт-суб'єктних відносин. Вчитель у таких відносинах приймає учня як рівного собі, але того, хто живе за своїми законами у своєму світі.

1.2. Вчення як діяльність

Поняття «діяльність» прийшло в педагогіку та психологію з філософії. Найширше філософське визначення діяльності – це спосіб існування людини і суспільства в цілому, що полягає в активному ставленні людини до світу, спрямованому на його доцільну зміну та перетворення. При цьому зміна зовнішнього світу є лише передумовою та умовою для самозміни людини.

Справжній світ є сукупність діяльностей. Освіта – це також діяльність. Діяльнісний підхід розглядає освіту як штучну діяльність з навчання, тобто з освоєння різних діяльностей.

Синтетична навчальна діяльність поєднує як пізнавальні функції діяльності – сприйняття, увагу, пам'ять, мислення, – так і потреби, емоції, мотиви, волю. Навчання може проводитися з погляду зони актуального та найближчого розвитку (терміни Л.С. Виготського).

Це означає, що будь-яка діяльність, будучи сутнісною, осідає в якихось знаннях і нормах, які треба просто засвоїти та зафіксувати у свідомості як інструкцію. Без засвоєння образів діяльності не можна говорити про умови розвитку. Сукупність таких образів складає фонд культури. Але розвитку тут ще немає, і від людини не потрібна будь-яка відповідальна позиція. Вона просто за інструкцією повторює те, що зроблено до неї. Це навчання з погляду актуального розвитку. Навчальний тут актуальний, тобто існує в актуальному часі. Сам учень виступає як носій, транслятор минулого досвіду, функціонер, від якого тільки й вимагається правильне виконання вже відомих операцій та функцій.

Якщо ж потрібно побудувати свою діяльність з погляду майбутнього та організувати навчання як діяльність, спрямовану на перспективу, тоді освіта сприймається як навчання з погляду найближчого розвитку.

Тепер учень – це не лише функціонер і транслятор минулого досвіду, а й суб'єкт, здатний будувати власну перспективу розвитку, здатний спроектувати себе в зону ризику. Суб'єкт стає в становище відповідального вільного вибору. Тоді в рамках навчання, з погляду зони найближчого розвитку, здійснюється природний процес виховання суб'єктом себе.

Головний зміст освітньої діяльності – це дослідження, програмування, проектування майбутньої діяльності: вчитися ставити цілі, вибирати вихідний матеріал, виробляти засоби для досягнення цілей, передбачати результати діяльності, розбивати процес діяльності на низку послідовних операцій. Для здійснення такої діяльності індивід повинен ставати в рефлексивну позицію.

У процесі освоєння навчальної діяльності людина відтворює не лише знання та вміння, а й саму здатність вчитися.

Зміна мислення і є результатом навчання: емпіричне навчання поступається місцем теоретичному. І тут зміну формальним діям без розуміння змістовної сторони діяльності прийдуть усвідомлені, осмислені, забарвлені особистісним змістом дії.

Навчальна діяльність як ціле включає низку специфічних процесів та операцій різного рівня. До виконавчих навчальних дій першого рівня можна віднести:

- дії з'ясування змісту матеріалу;
- дії навчального матеріалу.

На другому рівні вчитель вже не повідомляє знання в явній формі. Тоді в учня, крім виконавчих дій, включаються контрольні дії. Це і є навчання навчанню. Найважливіша умова для цього – спільна навчальна діяльність, яка веде до формування єдиного смислового поля учасників навчання, що

забезпечує подальшу саморегуляцію їхньої індивідуальної діяльності. Будь-яку інформацію на цьому рівні учень ніби «обволікає» своїм особистісним змістом, осмислює, забарвлює своїми відтінками і лише після цього інтеріоризує. Ідея інтеріоризації підказує таку методику навчання, коли відбувається діяльність учня з перекладу знання у внутрішній план, тобто у розумовий план, під керуванням вчителя.

Школа вчених під керівництвом І.Я. Гальперіна створила теорію планомірного поетапного формування розумових дій, понять, образів. У чому ж велич цієї теорії? Застосування цієї теорії до практики реального навчання показало можливість формувати знання, вміння, навички із заздалегідь заданими властивостями, ніби проектуючи майбутні характеристики психічної діяльності.

Будь-яка дія є складною системою, що складається з декількох частин: орієнтовна (керуюча), виконавча (робоча) і контрольно-коригувальна. Орієнтовна частина дії забезпечує відображення сукупності об'єктивних умов, необхідних для успішного виконання даних дій. Контрольна частина відстежує хід виконання дії, зіставляє отримані результати із заданими зразками і за необхідності забезпечує корекцію як орієнтовної, так і виконавчої частин дії.

У різних діях перелічені вище частини мають різну складність та різну питому вагу. Але тією чи іншою мірою всі ці частини є в кожній дії, інакше процес розпадається.

У кожній дії є такі параметри:

а) форма здійснення дії – матеріальна, матеріалізована, перцептивна, зовнішньомовна, розумова;

б) міра узагальненості дії – ступінь виділення суттєвого з несуттєвого, і звідси можливість виконувати дії в нових умовах;

в) міра розгорнутості дії – повнота поданих у ній операцій з тенденцією до їхньої скороченості, згорнутості;

г) міра самостійності – обсяг допомоги, яку надає учневі вчитель у ході спільної діяльності;

д) міра освоєння дії – ступінь автоматизованості та швидкість виконання [60];

е) людський чинник та діяльнісний підхід у педагогіці досвіду.

Діяльнісний підхід, розвиток людини – все це лише допоміжні фактори творчості. Отже, поговоримо про творчість у навчанні.

1.3. Творчість як самозміцнення особистості школяра

Ключові слова: гра, педагогічний феномен, емоція.

Вчені, переважно філософи, дуже скептично ставляться до проблеми формування творчої діяльності. Креативність зазвичай не відносять до характеристики пізнавальних процесів, а вважають творчість однією з найглибших характеристик людини. Творчість є прерогативою вільної, здатної до самоосвіти людини. Поділ мислення на продуктивне (творче) і репродуктивне (відтворювальне) є досить умовним. У будь-якому розумовому акті існує творча, породжуюча частина, пов'язана з генерацією гіпотез, і виконавча частина, пов'язана з їхньою реалізацією та перевіркою.

Ці дві зазначені складові можуть бути виділені не тільки в мисленні, а й у будь-якому пізнавальному процесі, починаючи зі сприйняття. Тільки відчуття мають справді рефлексорну природу, виникаючи у відповідь на зовнішній вплив і забезпечуючи перевірку генерованих перцептивних гіпотез на предмет їх відповідності реальності.

Але якщо на рівні сприйняття породжуюча та виконавча частини пізнавального акту можуть бути виділені тільки за допомогою спеціального аналізу, оскільки протікають дуже швидко, майже автоматично і недоступні самоспостереженню, то в мисленні процес народження гіпотези часто розгорнутий у часі, має відносну самостійність і доступний

самоспостереженню. З погляду учасників та організаторів процесу навчання, творче, продуктивне мислення є кращим порівняно з репродуктивним, відтворювальним.

Це з раціональної точки зору є неправомірним, тому що продуктивність без репродуктивності неможлива. На користь репродуктивності свідчить і те, що репродукція включає старанність і контроль, саме останнє є найважливішим для творчості. Для аналізу поділ мисленнєвої діяльності на творчу та репродуктивну цілком виправданий. Тоді необхідно визначити критерії, за якими відбуватиметься поділ та подальше порівняння типів діяльності та мислення.

С.Д. Смирнов [160] виділяє такі критерії для цього:

- творчою називається така діяльність, що призводить до отримання нового результату, нового продукту;
- оскільки новий продукт може бути отриманий випадково або шляхом суцільного неевристичного перебору, то до критерію новизни продукту зазвичай додають критерій новизни процесу, за допомогою якого цей продукт був отриманий (новий метод, прийом, спосіб дії);
- процес чи результат мислення називають творчим лише в тому випадку, якщо вони не могли бути отримані внаслідок простого логічного висновку чи дії за алгоритмом. У справжньому творчому акті долається логічний розрив від умов завдання до її вирішення. Подолання цього розриву можливе за рахунок ірраціонального початку, інтуїції;
- творче мислення пов'язується зазвичай не так з вирішенням вже поставленого кимось завдання, скільки зі здатністю самостійно побачити і сформулювати проблему;
- наявність яскраво вираженого емоційного переживання, що передуює моменту знаходження рішення, наявність такого переживання та його передування у часі творчому акту (інстанту, осяяння) відзначають багато дослідників (А. Пуанкаре, О.К. Тихомиров та ін.);

- творчий розумовий акт зазвичай вимагає стійкої та тривалої або більш короткочасної, але дуже сильної мотивації.

З застосуванням цих критеріїв під час аналізу творчого акту зазвичай можна назвати чотири фази будь-якого творчого рішення:

1. Фаза збирання матеріалу, накопичення знань, які можуть лягти в основу вирішення чи переформулювання проблеми.

2. Фаза дозрівання чи інкубації, коли працює переважно підсвідомість, але на рівні свідомих регуляцій людина може займатися зовсім іншою діяльністю.

3. Фаза осяяння чи інсайту, коли рішення часто зовсім несподівано і цілком з'являється у свідомості.

4. Фаза контролю чи перевірки, яка потребує повної включеності свідомості.

Для вивчення творчого мислення використовують кілька методів [161]:

- аналіз процесу розв'язання малих творчих завдань на кмітливість (на міркування), що потребують, зазвичай, переформулювання завдання чи виходу за межі тих обмежень, які суб'єкт сам на себе накладає. Ці завдання дуже зручні для експериментування, тому що момент знаходження рішення практично збігається з його реалізацією, що не завжди має місце при вирішенні реальних життєвих завдань;

- використання навідних завдань. У цьому випадку вивчається чутливість людини до підказки, що міститься в навідній задачі, яка вирішується легше, ніж основна, але побудована за тим самим принципом і тому може допомогти у вирішенні основної;

- використання багатшарових завдань. Досліджуваному дається ціла серія однотипних завдань, що мають досить прості рішення. Нетворча людина просто вирішуватиме такі завдання, щоразу знову знаходячи рішення. Творча людина виявить інтелектуальну ініціативу та спробує

відкрити більш загальну закономірність, що лежить в основі кожного окремого рішення;

- методи експертних оцінок для визначення творчо працюючих людей у тій чи іншій галузі науки, мистецтва чи практичної діяльності;
- аналіз продуктів діяльності для визначення ступеня новизни та оригінальності;
- деякі шкали проєктивних тестів можуть давати інформацію про виразність творчого початку в мисленні людини;
- спеціальні тести креативності (творчості), засновані на вирішенні завдань так званого відкритого типу, тобто таких, які не мають якогось одного правильного рішення і допускають необмежену, як правило, кількість рішень (на відміну від тестів інтелекту, що використовують завдання закритого типу, що мають тільки одне або кілька заздалегідь відомих правильних рішень).

Говорячи про останній метод, необхідно підкреслити, що щодо впливу рівня розвитку інтелекту на можливість досягнення соціально значущих результатів у творчій діяльності переважає точка зору, яка названа «пороговою теорією». Суть її в тому, що оптимальний рівень розвитку інтелектуальності (IQ) дорівнює приблизно 120.

Вищий рівень розвитку інтелекту не сприяє творчим досягненням людини, а може й перешкоджати їм. Інтелектуальний коефіцієнт нижче 120 може стати перешкодою для високих досягнень у творчій діяльності.

1.4. Творча активність учня під час уроку

У характері творчості зазвичай виділяють суб'єктивний та об'єктивний початок, творчість для себе та творчість для інших. Пізнаючи світ, учень робить відкриття світу та відкриття слова. Осягнення світу та мови складає

його перший творчий акт. Його активність при цьому незмірно зростає, оскільки він відчуває потребу в дії, втіленні задуму в результаті.

Дитина побачить значно більше краси при сприйнятті об'єкта в тому випадку, якщо вона спробує присвятити йому вірш, замалювати його, зняти кіно або зафіксувати фотоапаратурою, ніж тоді, коли вона просто бачить, сприймає без потреби здійснити будь-яку дію [49].

Особливість дитячої творчості в його малій усвідомленості, більший, ніж у дорослих, ризик. Творчість дітей однаково плідна як на рівні процесу, так і на рівні завершеного твору: в тому й іншому випадку – це вплив на себе. Психологи стверджують, що «так званий творчий акт та звичайне вирішення проблем мають однакову психологічну структуру» [38]. Але в художній творчості, і особливо в художньому сприйнятті, є такі тонкощі, такі особливості, які підносять творчість над логікою, а отже, творче мислення над логічним.

На це звернув увагу Н.Є. Веракса, який розмежовує звичайне мислення як шаблонне та творче як нешаблонне. Творче він характеризує такими процесами, як візуалізація, зсув уваги в бік незвичайного, незвичного.

Як розвивати творче мислення? Ми починаємо з вимовляння перших слів. Але вчитель не може чекати на повні відкриття. Йому хочеться докласти руку до плідного формування якості людини - творчості, і тому «виховання творчості шанується у США наріжним каменем сучасної освіти» [60]. Основою творчості вважається чуттєва сфера, що включає перцептивні почуття, емоційну чуйність та сприйнятливність.

Активно включити сприйняття в сутність учня – ось головна творча спрямованість уроку.

Критерієм такого успіху вчителя виступає емоційний та інтелектуальний відгук учнів, що виражається в слові та дії, коли враження буття та художнього сприйняття переплітаються, перетворюються та

постають як власний погляд, трактування, досягнення, коли почуття «вільно ллється».

Позитивний емоційний тонус, інтерес та передчуття радості – ось риси цієї атмосфери. А шлях її створення можна намітити через такі етапи:

- імпульс до творчого зусилля, пошуку, осяяння, так би мовити, гра без правил;
- постановка творчої задачі може бути ефективнішою, якщо в її формулюванні візьмуть участь учні;
- змістовне ядро мотиву – розкриття таємниці, входження в незвіданий світ, зіткнення з несподіваним, можливість протиборства та подолання;
- вибір свого варіанта в досягненні результату, знайомство та оволодіння прийомами;
- аналіз та результат як акт постановки нових завдань.

І для вчителя, і для учнів важливим є набір прийомів творчої пізнавальної діяльності для уроків. Прийоми в роботі можна використовувати комплексно.

Творчість повторювати не слід, але продовжити творчість можна. Остання обставина трактується різними вчителями по-різному:

- деякі вчителі всі завдання, де учні мають проявити самостійність, вважають творчими;
- інші називають творчими лише ті, в основу яких лягають життєві враження учнів;
- треті – до творчих відносять роботи, які долучають учнів до будь-якої діяльності.

Впевнено можна сказати, що виконуючи творчі завдання, учні інтенсивно розвивають творче мислення.

Необхідно зауважити, що набір прийомів та види завдань не є універсальними. Суперечки про них то вщухають, то відновлюються з новою

силою. Причина такого стану невизначеності в методичному відношенні до різноманіття прийомів роботи пояснюється тим, що ці прийоми таять у собі небезпеку уникнення конкретики в область довільного фантазування, а це, у свою чергу, веде до зниження сприйняття учнями самого завдання. У цих формах роботи має бути філігранна робота вчителя у формулюванні завдання, підготовці до роботи, обговоренні її результатів.

Однак прийоми і завдання використовувати треба, тому що «важливо не те, що створюють діти, а важливо те, що вони створюють, творять, вправляються в творчій уяві та його втіленні» [61].

Творчі завдання вчителя допомагають учням висловити своє особисте ставлення до навколишніх предметів та дій, сприяють формуванню уяви, емоційної сфери, творчої активності. Зрозуміти та розвинути творчий потенціал учня – вдача вчителя, і вона найтіснішим чином пов'язана з організацією творчо-пізнавальної діяльності учнів.

1.5. Особливості творчої активності шкільного віку

В основі дослідження процесу активізації творчої активності молодших школярів зверталися до праць Г.С. Альтшуллера, Н. Арістова, Д.Б. Богоявленської, Г. Вайнцвайга, Л.С. Виготського, Г.М. Комського, Є.В. Крилова, В.О. Моляка, В.С. Мухіної, О.М. Цибулі, Р.А. Низамова, В.В. Беліча, Г.І. Щукіної, Л.І. Божович, А.В. Запорожця тощо. Ціннісні орієнтації формуються протягом усього життя, проте найбільш важливим для розвитку морально-ціннісних орієнтацій є вік 6-12 років, у якому складаються інтелектуальні механізми пізнання навколишнього світу та самого себе.

Зі вступом до школи настає перелом в умовах розвитку дітей. Весь спосіб життя та цінностей стає іншим. У молодшого школяра відбувається інтенсивне формування якостей особистості, що зумовлюють можливість нових устремлінь та необхідного рівня ставлення до дійсності. Молодший

шкільний вік – період поглинання, накопичення знань, період переважного засвоєння. Успішному виконанню цієї важливої життєвої функції заважають характерні здібності дітей цього віку: довірливе підпорядкування авторитету, підвищена сприйнятливість, вразливість, наївно-ігрове ставлення до багато чого з того, з чим вони стикаються [38].

Особистісно-сміслові ставлення учня до навчального матеріалу, що вивчається, і процесу власної навчальної діяльності. Показники, що дозволяють аналізувати та оцінювати особистісно-сміслові ставлення, полягають у наступному:

- безпосередній інтерес до предмета загалом;
- оцінка учнем соціальної значущості предмета, що вивчається;
- потреба у використанні та позитивному перетворенні свого досвіду пізнавальної діяльності: способів навчальної роботи, накопичених знань.

Сформованість самостійно вироблених школярами способів навчальної роботи (інтелектуальні, інформаційні, дослідні та ін.), в яких представлені засвоєні в освітньому процесі прийоми роботи з матеріалом та результатами накопичення учнем власного досвіду, оцінюються за такими показниками:

- переважна орієнтація дітей на деякі ознаки досліджуваних явищ чи на систему ознак того чи іншого предмета;
- переважна орієнтація на певний спосіб фіксування інформації (схематичний, графічний, знаково-символічний).

Критерій володіння школярами метазнаннями, які проявляються у таких показниках:

- потреба в оволодінні метазнаннями (знання про знання);
- наявність метазнань – знання про прийоми та засоби засвоєння навчального матеріалу (знання про сутність прийомів розумової діяльності);
- вміння аналізувати зміст та структуру текстів будь-якого виду, навчальних завдань;

- вміння виділяти головне у визначеннях, задачах та теоремах тощо;
- уміння порівнювати, класифікувати пізнавальні об'єкти.

Наступним показником є критерій володіння учнем логікою наукового знання. У межах цього критерію розглядається якість предметних знань учнів. Отже, з цього погляду, «якості навчання» можна дати таке визначення: Якість навчання – співвідношення цілей та результатів навчання, як міра досягнення діагностично поставлених цілей, що описується цілісною сукупністю показників навченості, що характеризують результат взаємодії вчителя та учня в процесі засвоєння останнім наданого навчального матеріалу. Сьогодні контроль у внутрішньошкільному управлінні дедалі більше поступається місцем діагностиці. Чим викликаний перегляд традиційних методів контролю? Це пов'язано і з гуманізацією освітнього процесу, що набирає сили, зі ставленням до учня як до активного, свідомого, рівноправного його учасника, і з більш пильною увагою до можливостей і здібностей дітей.

Якщо в умовах авторитарної школи об'єктом управлінського аналізу, контролю та оцінки була праця учня, то в нових умовах аналізу піддається спільна праця вчителя та учня, їхній загальний результат. Зрозуміло, що діяти старими методами контролю вже не можна: марно очікувати, що педагог так само легко виставлятиме «двійки» собі, як і своїм учням.

Зацікавленим у загальному успіху вчителю та учневі набагато більше потрібні відомості не про сам результат, а про те, чому не досягнуто або не повністю досягнуто запланованих показників, запланованого рівня навченості. Проста констатація факту – оцінка «добре» чи «погано» – ні про що не говорить. «Погано» – це і є погано. А що і як треба зробити, щоб було добре, – на це запитання відповість діагностика. Ані контроль, ані фіксована оцінка на ці питання не відповідають.

Що ми розуміємо під діагностикою предметних знань школярів? Чи будь-який контроль успішності учня можна назвати критеріальною діагностикою навченості?

У вихованні дітей найчастіше протистоять дві думки. Чи слід молодь тримати в «їжакових рукавицях», чи слід потурати їй? Керувати нею з висоти влади вчителя чи батька, чи дати можливість самій вирішувати свої справи? Ставитися до неї як до партнера чи як до підлеглого? Найчастіше вихователі всі джерела численних труднощів з молоддю схильні бачити в зайвому лібералізмі сучасного виховання. Молоді, навпаки, скаржаться на зайву категоричність виховання і в ній вбачають головні причини своїх конфліктів та непорозумінь у стосунках з дорослими.

Так як на одну й ту саму тему – тему виховання – висловлюються дві протилежні думки, ясно одне – обидві думки не можуть бути одночасно справедливими. Яка ж істина? Ця суперечка далеко не нова. Вона сягає корінням глибоко у сферу філософії виховання, де теж існують два протилежні підходи: авторитарний і демократичний. Демократичне виховання ґрунтується на філософській тезі. Це оптимістична віра в те, що молода людина має природну тенденцію до добра, і якщо тільки їй ніхто не завадить у цьому, то вона зросте на радість батькам та суспільству.

Очевидно, що в це поняття вкладається ширший і глибший зміст, ніж у традиційну перевірку знань, умінь. Оцінка в класному журналі та зошитах переважно лише констатує результати, не пояснюючи їх досягнення, не розкриваючи труднощів на шляху до них. Діагностування допомагає розглядати результати у зв'язку зі способами їх досягнення, виявляти тенденції, динаміку навчального процесу та його результатів. Діагностування не обмежується лише оцінкою, а включає перевірку, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, прогнозування подальших способів педагогічної взаємодії вчителя і учня. Дослідженню проблеми в школах допомагають їхнє методичне забезпечення новими засобами

оцінювання досягнення освітніх цілей, постійне інформування вчителів, рефлексія та широкий діалог із позашкільною спільнотою. Ми дійшли висновків, що психологічна підготовка учнів до діагностики навчальних досягнень полягає в наступному:

- зміст психологічного клімату в класі для успішної діяльності школярів;
- вчитель повинен мати інформацію про синдром дефіциту уваги, який проявляється такими симптомами:
 - швидка стомлюваність і відволікання;
 - рухове занепокоєння;
 - труднощі в концентрації уваги;
 - труднощі у сприйнятті та розумінні інструкцій;
 - проблеми в усвідомленні помилок та їх виправленні в процесі дій.
- комфортність дитини в сім'ї є головним показником нормальної сім'ї, в якій вона росте та розвивається – це теж психологічна умова для участі школяра в контрольно-оцінній діяльності;
 - облік індивідуальних особливостей учнів;
 - участь дітей у різних формах організації пізнавальної діяльності;
 - діагностичне дослідження мотивацій навчання.

Організаційні умови, що дозволяють успішно включитися в діагностичну діяльність:

- забезпечення контрольно-вимірювальним матеріалом усіх учнів (відповідно до сучасних вимог);
- ознайомлення з матеріалами тестів (або діагностичною роботою) та проведення інструктажу за правилами виконання роботи;
- ознайомлення учнів із правилами поведінки під час контрольної роботи чи тестування.

Методичні умови вимірювальної діяльності навчальних досягнень:

- проведення тренінгів комунікативного спілкування (вчитель – учень, учень – учень);
- підготовка короткочасних контрольних зрізів з математики (згідно з сучасними вимогами);
- проведення серій тематичних уроків з метою ознайомлення з різними видами контрольного-вимірювального матеріалу;
- ведення аркуша успішності виконання діагностичних робіт з метою складання моніторингу знань, умінь та навичок учнів;
- збір інформації для «Щоденника досягнень» («Портфоліо учня»).

В.С. Мухіна вважає, що сприйняття у віці 7-8 років втрачає свій афективний первісний характер: перцептивні та емоційні процеси диференціюються. Сприйняття стає осмисленим, цілеспрямованим, аналізуючим.

У ньому виділяються довільні дії – спостереження, розгляд, пошук. Необхідно відзначити, що психологічні процеси молодших школярів характеризуються динамічністю: «запам'ятовування і згадування перетворюється на діяльність заучування, сприйняття – на цілеспрямоване та організоване спостереження, мислення набуває форми зв'язного логічного міркування».

Значний вплив на розвиток сприйняття в цей час робить мова, так що дитина починає активно використовувати назви якостей, ознак, станів різних об'єктів та відносин між ними. Спеціально організоване сприйняття сприяє кращому розумінню проявів.

Переломний момент у розвитку уваги дослідники пов'язують з тим, що діти починають свідомо керувати своєю увагою, спрямовуючи та утримуючи її на певних предметах. Таким чином, можливості розвитку довільної уваги до 7-8 років вже є значними. Психологи наголошують на слабкості,

нестійкості уваги. Краще розвинена мимовільна увага, спрямована на все нове, несподіване, яскраве, наочне, увага до другорядних деталей [45-47].

Переважає значення має наочна, образна пам'ять. Діти молодшого шкільного віку не вміють досить добре переробляти матеріал логічно. Не вміючи виділити суттєве, розчленувати текст, скласти загальну схему матеріалу, діти заучують текст буквально. Початок шкільного періоду психологи характеризують переважанням наочно-образного мислення або наочно-схематичного мислення. Психологи відзначають, що наочно-образне мислення є основою для формування логічного мислення, що пов'язане з використанням і перетворенням понять.

Відображенням досягнення дитиною цього рівня розумового розвитку є схематизм дитячого малюнка, вміння використовувати під час вирішення завдань схематичні зображення [54]. На думку Є.Є. Кравцова, допитливість дитини постійно спрямована на пізнання навколишнього світу та побудову своєї картини цього світу. Дитина, граючись, експериментує, намагається встановити причинно-наслідкові зв'язки та залежності. Вона змушена оперувати знаннями, а при виникненні деяких завдань дитина намагається вирішити їх, реально приміряючись і пробує, але може вирішувати завдання і в умі. Дитина уявляє собі реальну ситуацію і ніби діє з нею у своїй уяві [81].

На думку А.В. Запорожця, Я.З. Неверовича, важлива роль належить рольовій грі, що є школою соціальних нормативів, із засвоєнням яких поведінка дитини будується з урахуванням певного емоційного ставлення до оточуючих чи залежно від характеру очікуваної реакції. Носієм норм і правил дитина вважає дорослого, проте за певних умов у цій ролі може виступати і вона сама. При цьому її активність щодо дотримання прийнятих норм підвищується [33].

Узагальнивши особливості розвитку дитини 7-8 років, можна зробити висновок, що на цьому віковому етапі діти відрізняються:

- досить високим рівнем розумового розвитку, що включає розчленоване сприйняття, узагальнені норми мислення, смислове запам'ятовування;
- у дитини формується певний обсяг знань і навичок, інтенсивно розвивається довільна форма пам'яті, мислення, спираючись на які можна спонукати дитину слухати, розглядати, запам'ятовувати, аналізувати;
- її поведінка характеризується наявністю сформованої сфери мотивів та інтересів, внутрішнього плану дій, здатністю достатньо адекватної оцінки результатів своєї діяльності та своїх можливостей, а також особливостями розвитку мови [59].

Характерними психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку є:

- вміння дітей свідомо підпорядковувати свої дії правилам, що узагальнено визначають спосіб дії;
- вміння орієнтуватися на задану систему вимог;
- вміння уважно слухати того, хто говорить, і точно виконувати завдання, пропоновані в усній формі.

Молодші школярі навчаються розуміти і приймати цілі, які виходять від вчителя, утримують ці цілі протягом тривалого часу, виконують дії за інструкцією. Починають формуватися вміння співвідносити мету зі своїми можливостями [13].

Головним психологічним новоутворенням молодших школярів є розвиваючі основи творчого ставлення до дійсності, вміння орієнтуватися в різних формах людської діяльності, здатність оперувати абстрактними поняттями, формуються особистісні рефлексії.

Молодше шкільне дитинство – період творчості, дитина творчо освоює мову, у неї з'являється творча уява. У неї своя, особлива логіка мислення, що підкоряється динаміці образних уявлень.

Це період початкового становлення особистості. Виникнення емоційного передбачення наслідків своєї поведінки, самооцінки, ускладнення та усвідомлення переживань, збагачення новими почуттями та мотивами емоційно-потребнісної сфери – ось неповний перелік особливостей, характерних для особистісного розвитку дошкільника. Центральними новоутвореннями цього віку вважаються підпорядкування мотивів і самосвідомість [44].

Таким чином, вивчення теоретичних праць дозволило нам пов'язати розвиток творчої активності з розвитком уяви, емоційної сфери дитини, яка знаходить своє вираження у творчій активності учнів, а полем діяльності обрати ігрові ситуації, що відповідають молодшому шкільному віку.

Висновки до розділу 1

1. Поняття «людина» розглядається як цілісне утворення, що поєднує фізичне, психічне, соціальне та духовне. Людина - не лише біологічна істота, а й суб'єкт свідомої діяльності й творчості, здатна змінювати себе через пізнання й діяльність.

2. Особистісний розвиток нерозривно пов'язаний із самопізнанням, формуванням цінностей, рефлексією. Сучасна педагогіка орієнтує особистість на розвиток креативності та здатності проєктувати власне життя. Творча людина здатна бачити нові можливості та реалізовувати ідеї.

3. Формування творчої особистості вимагає внутрішніх змін, самопізнання та відповідального ставлення до себе й світу. Саме через рефлексію та самоаналіз людина визначає особисті цілі та шляхи самореалізації.

4. Освітній процес має будуватися на основі партнерської взаємодії вчителя й учня, де навчання виступає не лише способом здобуття знань, а й засобом особистісного розвитку. Особлива роль належить організації навчання в зоні найближчого розвитку, використанню рефлексії, інтеріоризації знань і поетапного формування навчальних дій.

5. Навчання - основа для творчості, що формує здатність до самостійного мислення, прийняття рішень і створення нового. Завдання педагогіки - організувати цей процес так, щоб сприяти становленню активної, самостійної особистості.

6. Творчість - фундаментальний чинник особистісного розвитку. Вона забезпечує здатність учня не лише вирішувати завдання, а й самостійно формулювати проблеми, знаходити оригінальні рішення. Для її розвитку застосовуються відкриті завдання, багаторівневі задачі, тести креативності, аналіз продуктів діяльності.

7. Особливо важливим є створення емоційно позитивного, творчого середовища на уроці, що сприяє залученню учнів до самостійного пошуку, постановки власних завдань, рефлексії результатів.

8. Молодший шкільний вік - сенситивний період для розвитку творчої активності. Саме у цей час активно формуються пізнавальні інтереси, мислення, морально-ціннісні орієнтації. Важливими умовами є розвиток індивідуальних способів навчальної діяльності, метазнань, системи діагностування, а також сприятливого психологічного клімату.

9. Отже, розвиток творчої активності молодших школярів вимагає комплексного підходу: створення відповідного освітнього середовища, підтримки внутрішньої мотивації, використання різноманітних методів навчання та індивідуального підходу до кожної дитини.

РОЗДІЛ II

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Вплив уяви в розвитку творчої активності

Творча активність передбачає вміння звільнитися від влади звичайних уявлень, а з іншого боку - вміння себе дисциплінувати.

«У цьому віці підлітки на більш усвідомленому рівні обирають собі захоплення (заняття танцями, музикою, спортом), виявляючи при цьому більше імпульсивності, ніж дорослі зі звичними інтересами. Тому тут проявляється ексцентричність і несподіваність реакцій з боку дорослої людини...» [50]. Мистецтво вчителя полягає, зокрема, в тому, щоб розпізнати сферу творчої спрямованості дитини та розвинути її в бажаному напрямку.

Розпізнати цю сферу допомагає звернення до уяви дитини. Початкові форми уяви вперше з'являються наприкінці раннього дитинства у зв'язку із зародженням сюжетно-рольової гри та розвитком знакової символічної функції свідомості. Дитина вчиться заміщати реальні предмети та ситуації уявними, будувати нові образи з наявних уявлень. Подальший розвиток уяви відбувається за декількома напрямками:

1. По лінії розширення кола предметів, що заміщуються, та вдосконалення самої операції заміщення, що поєднується з розвитком логічного мислення.

2. По лінії вдосконалення операцій, що відтворює уяву. Дитина поступово починає створювати на основі наявних описів, текстів, казок дедалі складніші образи та їх системи. Зміст цих образів розвивається та збагачується. В образи вноситься особисте ставлення, вони характеризуються яскравістю, насиченістю, емоційністю.

3. Розвивається творча уява, коли дитина не лише розуміє деякі прийоми виразності, а й самостійно їх застосовує.

4. Уява стає опосередкованою та навмисною. Дитина починає створювати образи відповідно до поставленої мети та певних вимог, за заздалегідь запропонованим планом, контролювати ступінь відповідності результату поставленому завданню [44]. Проблемою розвитку уяви займалися М.Б. Беркінблінг, А.В. Петровський, Л.С. Виготський, С. Коршнова, Н.Ю. Венгер, Г. Вайнцвайг та інші.

Під уявою вчені розуміють психічний пізнавальний процес створення нових образів шляхом переробки матеріалів сприйняття та уявлення, отриманих у минулому досвіді. Уява притаманна лише людині. Вона дозволяє уявити результат праці, малювання, конструювання та будь-якої іншої діяльності до її початку. Процеси уяви мають аналітико-синтетичний характер.

Образи створюються за допомогою комбінування, поєднання різних елементів, сторін предметів та явищ, причому поєднуються риси не випадкові, а ті, що відповідають задуму, суттєві та узагальнені.

Перетворення може протікати як акцентування, загострення будь-яких сторін, як їх применшення чи перебільшення, а також як типізація - виділення істотного в групі однорідних явищ та втілення в конкретному образі.

Залежно від ступеня активності розрізняють пасивну та активну уяву, коли продукти першої не втілюються в життя. З огляду на самостійність образів, говорять про творчу та відтворюючу уяву.

Залежно від наявності свідомо поставленої мети створити образ виділяють навмисну та ненавмисну уяву.

З огляду на самостійність та оригінальність образів, говорять про творчу та відтворюючу уяву. Відтворююча спрямована на створення образів, що відповідають опису.

Творча уява відрізняється від відтворюючої тим, що передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних продуктах діяльності. Цінність людської особистості багато в чому залежить від того, які шляхи уяви переважають у її структурі.

Якщо творча уява, реалізована в конкретній діяльності, переважає над пасивною мрійливістю, це свідчить про високий рівень розвитку особистості. Уяву потрібно розвивати.

Творчі, сюжетно-рольові ігри пізнавального характеру не просто копіюють навколишнє життя; вони є проявом вільної діяльності школярів, їхньої вільної фантазії.

Уява школяра відрізняється від уяви дорослого: за її багатством приховується бідність, невиразність, схематичність і стереотипність образів. Адже в основі образів уяви лежить перекомбінування матеріалу, що зберігається в пам'яті. А у молодших школярів знань та уявлень ще мало. Очевидне багатство уяви пов'язане з низькою критичністю дитячого мислення.

Це є як недоліком, так і гідністю дитячої уяви. Школяр легко поєднує різні уявлення і некритично ставиться до отриманих комбінацій, що особливо помітно в молодшому віці [74]. Молодший школяр не створює нічого принципово нового з погляду суспільної культури. Характеристика новизни образів має значення лише для дитини: чи було подібне в її власному досвіді [60].

Дитину приваблює сам процес комбінування, створення нових ситуацій, персонажів, подій, що має яскраве емоційне забарвлення.

Спочатку уява нерозривно пов'язана з предметом, виконує функцію зовнішньої опори. Поступово необхідність у зовнішніх опорах відпадає, відбувається інтеріоризація дій уяви у двох планах:

По-перше, перехід до ігрової дії з предметом, якого насправді немає.

По-друге, перехід до ігрового використання предмета, надання йому нового сенсу та уявлення дій з ним в умі, без реальної дії. І тут гра відбувається повністю в плані уявлення.

З 7 років у дітей зростають творчі прояви в діяльності. У віці 5 років з'являються мрії про майбутнє. Вони ситуативні, нерідко нестійкі, обумовлені подіями, які викликали в дітей емоційний відгук.

Таким чином, уява перетворюється на особливу інтелектуальну діяльність, спрямовану на перетворення навколишнього світу. Опорою для створення образу тепер служить не тільки реальний об'єкт, а й уявлення, виражені в слові.

Зростання довільності уяви проявляється у школяра в розвитку вміння створювати задум та планувати його досягнення. Про зростання цілеспрямованості уяви протягом шкільного дитинства можна зробити висновок щодо збільшення тривалості гри дітей на одну й ту саму тему, а також по стійкості ролей.

З можливістю планування прямо пов'язане вміння створювати цілісні твори [48].

Старші школярі здатні фантазувати довільно, заздалегідь, ще до початку діяльності, плануючи процес здійснення задуму. Вони створюють план досягнення мети, попередньо відбирають та готують необхідне обладнання.

Цілеспрямований розвиток уяви в дітей спочатку відбувається під впливом дорослих, які спонукають їх довільно створювати образи. А потім діти самостійно представляють задуми та план їх реалізації. Причому насамперед цей процес спостерігається в колективних іграх, продуктивних видах діяльності, тобто там, де діяльність протікає з використанням реальних об'єктів та ситуацій і потребує узгодженості дій її учасників.

Пізніше довільність зображення проявляється в індивідуальній діяльності, яка не обов'язково передбачає опору на реальні предмети та

зовнішні дії. Уява дозволяє дитині пізнавати навколишній світ, виконуючи гностичну функцію. Вона заповнює прогалини в її знаннях, служить для об'єднання розрізнених вражень, створюючи цілісну картину світу.

Дитячий казкар Іб Спанг Ольсен писав: "Коли нам, дорослим, здається, що дитина великий фантазер, то цілком можливо, що дитина просто намагається знайти чомусь розумне пояснення...".

Уява виникає в ситуаціях невизначеності, коли школяру важко знайти у своєму досвіді пояснення якомусь факту дійсності. Така ситуація ріднить уяву та мислення. Як підкреслював Л.С. Виготський, «ці два процеси розвиваються взаємопов'язано» [19].

Мислення забезпечує вибірковість у перетворенні враження, а уява доповнює, конкретизує процеси розумового вирішення завдань, дозволяє подолати стереотипи. І вирішення інтелектуальних проблем стає творчим процесом.

Крім того, що уява значно розширює межі пізнання, вона дозволяє школяру «брати участь» у подіях, які не зустрічалися в повсякденному житті. Ця «участь» збагачує його інтелектуальний, емоційний, моральний досвід, дозволяє глибше пізнати навколишню, природну, предметну та соціальну реальність.

Фантазуючи, діти виділяють об'єктивні закономірності оточуючого. Створення нових образів - це не умоглядний, а тісно пов'язаний із дійсністю процес. Саме реальний світ є джерелом образів уяви. Уява допомагає школяреві знайти нестандартне творче вирішення пізнавальної проблеми. Тому найважливішою характеристикою уяви дитини є її реалізм, розуміння того, що може бути, а чого не може. Реалістичний підхід до фантастики, до казки виникає у шкільному віці. Розвиток уяви призводить до того, що у віці 5-7 років діти створюють уявні світи, населяють їх персонажами, що мають певні характеристики та діють у відповідних ситуаціях.

У створенні фантазій може брати участь захисна функція уяви, що розвивається. Уява допомагає дитині вирішити емоційні та особистісні проблеми, несвідомо позбавитися тривожних спогадів, відновити психологічний комфорт, подолати почуття самотності. Отже, відбувається становлення психологічного захисту. Творчий характер залежить від того, якою мірою діти володіють методами перетворення вражень, які використовуються у грі та художній діяльності. Засоби та прийоми уяви інтенсивно освоюються в шкільному віці. Діти не створюють нових фантастичних образів, а просто перетворюють відомі. Дійсний спосіб перетворення дійсності доповнюється оперуванням образами, які не спираються на цю ситуацію. Образи уяви у дитини стають наповнені все більш емоційним, пронизаним естетичним, пізнавальним, особистісним змістом.

«Чим багатший досвід людини, тим більше матеріалу має уява». Педагогічний висновок із цього полягає в необхідності розширювати досвід дитини... «Чим більше дитина бачила, чула і пережила, чим більше вона знає і засвоїла... тим значнішою і продуктивнішою за інших рівних умов буде діяльність її уяви».

Для розвитку уяви важливо «...долучення дитини до естетичного досвіду людства... включити психіку дитини в ту спільну світову роботу, яку пропонувало людство протягом тисячоліть...».

На основі праць Л.С. Виготського, Я.А. Пономарьова, В.В. Беліча, О.М. Цибулі, А.М. Матюшкіна, Ю.З. Гильбух, Р. Вайнцвайга та інших авторів можна зробити висновок, що творча активність можлива лише за розвиненої уяви. Велику роль у розвитку уяви відіграє декоративно-прикладне творчість та малювання.

Ми не можемо повністю погодитися з Т.Н. Шамовою, Є.С. Рубанським, Я.А. Пономарьовим, Г.І. Щукіною, які виділяють різні види творчої діяльності та стверджують, що формування творчого мислення та розвиток

творчої активності можливе лише за цілеспрямованого включення учнів у творче перетворення навколишнього світу та пізнання самого себе.

Існують різні види творчої діяльності:

- художньо-естетична;
- декоративно-прикладна творчість;
- ІЗО;
- шиття;
- в'язання;
- макраме;
- музика;
- вокал;
- хореографія;
- драматичний театр.

Серед декоративно-прикладної творчості діти найбільше любляють займатися образотворчим мистецтвом, зокрема малюванням.

За характером того, що і як зображує дитина, можна судити про її сприйняття навколишньої дійсності, особливості пам'яті, уяви, мислення. Важливу роль у розвитку творчих здібностей дітей відіграють заняття з шиття та в'язання. Вивчивши основи в'язання, діти самі комбінують візерунки, творчо підходячи до виконання виробу. Розкріївши собі виріб, діти підбирають оформлення для нього за принципом кольорової гами. Важливе місце в художньо-творчій діяльності дітей займає музика. Дітям приносить задоволення прослуховування музичних творів, повторення музичних рядів та звуків на різних інструментах.

У шкільному віці вперше зароджується інтерес до серйозних занять музикою, який надалі може перерости в справжнє захоплення та сприяти розвитку музичного обдарування. Діти навчаються співати, виконувати різноманітні ритмічні рухи під музику, зокрема танцювальні.

Вокальні заняття є творчою діяльністю. Спів розвиває музичний слух та вокальні здібності.

Для розкриття творчих здібностей використовуються етюди, що колективно розігруються, музично-танцювальні імпровізації.

Для розвитку творчої уяви, емпатії дітей молодшого шкільного віку, вчені рекомендують:

Використовувати в роботі з дітьми ігри та вправи, що стимулюють уяву, асоціативність через чуттєво-емоційне розуміння навколишнього світу.

Крім ігор та ігрових вправ, які будуються, з одного боку, на розвитку механізму синестезії, з іншого боку – на розвитку механізму емпатії, рекомендується використовувати естетичну гру, яка сприяє розширенню та усвідомленню емоційно-чуттєвого досвіду дітей.

Через задоволення створювати умови для розвитку здібностей, допомагати долати труднощі, що виникають у процесі самовираження під час здійснення творчої роботи.

Це дозволяє дитині пізнавати навколишній світ природи, науки, мистецтва всіма органами чуття, мати особистісне сприйняття, судження про досліджуване явище, предмет і на основі цього найбільш повно засвоювати інформацію про нього.

При проведенні ігор та ігрових вправ, а також у процесі естетичної гри використовувати витвори мистецтва (враховуючи емоційно-чуттєвий досвід кожної дитини та групи загалом); використовувати в роботі поряд із традиційними способами створення зображення – нетрадиційні. Схильність дітей запам'ятовувати конкретні образи, помічати деталі та, зокрема, міцно засвоювати події та дати створюють той фундамент фактичних знань, який є необхідною основою для подальшого глибшого засвоєння системи історичних знань.

Дитину молодшого шкільного віку цікавить історія своєї сім'ї, міста, вулиці. З'являється свідомість себе як соціальної істоти, свого місця в системі

суспільних відносин, у соціальних ролях «учень», «однокласник». Властива дитині молодшого шкільного віку здатність персоніфікуватися, тобто вміння ставати на місце того чи іншого персонажа твору, що найяскравіше проявляється в грі. Розкутість, фантазія, яскраві емоції, що виникають у дитини в ігровій діяльності, допомагають їй виконувати будь-яку роль, а отже, проникати у світ художніх образів, створених письменником.

Для того щоб процес виховання особистості мистецтвом сприяв естетичному ставленню до дійсності та самого себе, необхідно «спиратися на самопізнання: на пізнання самого себе завдяки здатності персоніфікувати себе в образах і вступати в діалог із творцем образів».

Схильність дітей запам'ятовувати конкретні образи, помічати деталі та, зокрема, міцно засвоювати події та дати створюють той фундамент фактичних знань, який є необхідною основою для подальшого глибшого засвоєння системи історичних знань.

Уява жива, яскрава, з характерними рисами неприборканої фантазії, так розвивається уява, що відтворює (що особливо важливо для вивчення історії), воно стає більш реалістичним.

Розвивається і творча уява, з урахуванням переробки минулого досвіду дитина може створити необхідні образи.

Необхідно відзначити новий характер інтересів: в іграх молодших школярів з'являються історичні особи та події життя.

Основа цього інтересу – питання «як було раніше?». Старовинні речі, розповіді дорослих, кіно- та відеофільми про минуле викликають інтерес, будять уяву.

Для того щоб процес виховання особистості мистецтвом сприяв естетичному ставленню до дійсності та самого себе, необхідно «спиратися на самопізнання: на пізнання самого себе завдяки здатності персоніфікувати себе в образах і вступати в діалог із творцем образів».

Дитина неформально працює з кольором та лінією. Вона шукає засоби для найбільш адекватної передачі своїх почуттів.

Маленька дитина осягає навколишній світ через дію, і, малюючи на аркуші, вона діє.

У дитини канали сприйняття відкриті. Їй лише треба допомогти знайти і «вийняти» зі скриньки пам'яті те дороге і вічне, що вона зберігає, а потім здивуватися і запам'ятати це. Чи потрібно навчати дітей техніки малювання? Ні. Так вважали А. Бакушинський і його соратники, які вважали, що творчість дітей є самодостатньою, і їм нічому вчитися у дорослих [69]. (Тут, ймовірно, малося на увазі, що творчість розвивається або не розвивається, залишаючись на тому самому рівні [33]).

Дискусія на цю тему була особливо гострою у 20-ті роки. Пізніше друга думка була підтримана педагогами Є. Фльоріною та Н. Сакуліною [54]. У наш час цій проблемі приділяє увагу Комарова, яка не тільки підкреслює необхідність формування у дітей навичок малювання, а й говорить про доцільність залучення дошкільнят до нетрадиційної техніки малювання [47].

Заняття нетрадиційним малюванням сприяють розвитку уяви, творчої активності, зорової пам'яті, гнучкості та швидкості мислення, оригінальності та індивідуальності кожної дитини.

При створенні образів діти використовують прийом антропоморфізації – одухотворення предметів, оскільки часто зустрічаються з ним під час слухання казок. Більш складним прийомом, який використовують школярі, є аглютинація. Дитина, створюючи новий образ, поєднує в ньому, начебто, непоєднані сторони різних об'єктів. Зміщення величини, що призводить до применшення або перебільшення величини персонажів, також створює оригінальні образи. В образотворчій творчості діти створюють фантастичні образи спочатку за допомогою елементарних прийомів – змінюючи колір чи зображуючи незвичайне взаєморозташування об'єктів. Такі образи бідні за змістом і, зазвичай, невиразні. Поступово малюнки набувають конкретної

змістовності. У школярів образи в малюнках стають дедалі оригінальнішими.

Освоєння прийомів та засобів створення образів призводить до того, що й самі образи стають різноманітнішими, багатшими. Зберігаючи конкретний, наочний характер, вони набувають узагальненості, відображаючи типове в об'єкті. Дитина осягає навколишній світ через дію, і, малюючи на аркуші, вона діє.

Але дуже важливу роль, як встановили вчені, відіграє настрій, який вона намагається висловити. При цьому настрої пов'язаний із фантазією, що підказує їй образи.

Помічено, що:

- чим чистіший і яскравіший колір, тим певніша, інтенсивніша та стійкіша реакція;
- складні, малонасичені, середньосвітлі кольори викликають різні (нестійкі) і відносно слабкі реакції;
- до найбільш однозначних асоціацій відносяться температурні, вагові та акустичні;
- до найбільш неоднозначних асоціацій відносяться смакові, дотичні, нюхові, емоційні, тобто ті, що пов'язані з більш інтимними переживаннями та з діяльністю біологічних органів чуття.

Пурпурові кольори навіть у чистому та яскравому вигляді викликають яскраві реакції (це пояснюється двоїстістю їхньої природи); жовті та зелені кольори викликають найбільшу різноманітність асоціацій. Це відбувається тому, що в цій ділянці спектра око розрізняє найбільшу кількість відтінків. У природі найбагатше представлені саме ці кольори. Кожен із відтінків жовтого чи зеленого пов'язується у свідомості з певним предметом чи явищем, звідси й багатство асоціацій.

Таким чином, на підставі вивченого ми дійшли висновку, що розвиток уяви пов'язаний із розвитком емоцій, які також впливають на творчу активність учнів.

Наше твердження базується на дослідженнях учених (Т.Н. Шамоної, Є.С. Рубанського, Я.А. Пономарьова, Г.І. Щукіної, Л.С. Виготського), які довели, що характер опису дитиною картин дійсно змінюється, переходячи від простого перерахування предметів до тлумачення всієї картини.

Однак у кожному окремому випадку характер оповідання дитини за змістом картини визначається не її віком, а змістом, побудовою, характером самої картини, наприклад, ступенем знайомства дитини з її змістом, чіткістю виконання задуму, динамічністю або статичністю зображених на картині людей.

Велику роль відіграє рівень підготовленості дитини до такої складної роботи, тобто її вміння розглядати картину, а також характер та форма питання, з яким дорослий звертається до дитини. Таким чином, виявилось, що одна і та ж дитина може перебувати на різних стадіях сприйняття картини. Пізніші дослідження А.С. Золотнякова та Є.Ш. Решко [11] показали, що основною фігурою в сюжетній картині, що сприймається дітьми, зазвичай є людина в дії.

При такому підході дитина не ілюструє чужий досвід, а малює та говорить про свої переживання, радощі, страхи, мрії. Таким чином, збагачується життєвий досвід дитини, її внутрішній світ, що позначається на її творчій активності.

2.2. Розвиток емоцій як формування креативності

Звернувшись до питання значення емоцій, ми встановили, що вчені Б.І. Додонов, І.Ю. Кулагіна, Е. Фромм, Є.С. Рабунський, І. Унт та інші стверджують, що емоційний зв'язок дійсності та уяви проявляється

подвійним чином. Будь-яке почуття прагне втілитися в певні образи, тобто емоція ніби підбирає собі відповідні враження, думки та образи. Враження, які реально не мають жодного зв'язку, можуть об'єднуватися на основі загальної емоційної подібності, привнесеної нашим настроєм. "Однак існує ще й зворотний зв'язок уяви з емоцією", коли образи уяви породжують почуття.

Це особливо важливо в молодшому шкільному віці, коли:

- уява набуває довільного характеру, припускаючи створення задуму, його планування та реалізацію;
- стає особливою діяльністю, перетворюючись на фантазування;
- дитина освоює прийоми та засоби створення образів;
- уява перетворюється на внутрішній план і відпадає необхідність у наочній опорі для створення образів [61].

Головне психологічне надбання молодшого підлітка – це відкриття свого внутрішнього світу. Для дитини єдиною усвідомлюваною реальністю є зовнішній світ, куди вона проєктує свою фантазію. Усвідомлюючи свої помилки, вчинки, вона ще не остаточно усвідомлює свої психічні стани.

Якщо вона сердиться, то пояснює це тим, що хтось її образив; якщо радіє, то для цього теж є якісь причини. Вона знаходить здатність занурюватися в себе, свої переживання і починає осмислювати свої емоції не як похідні від зовнішніх подій, а як стан свого власного «Я».

Відкриття свого внутрішнього світу - радісна та хвилююча подія. Разом з усвідомленням своєї унікальності, неповторності це «Я» нерідко супроводжується невиразним занепокоєнням, станом внутрішньої порожнечі, яку необхідно чимось заповнити.

Звідси зростає потреба у спілкуванні та одночасно підвищується його вибірковість. Так багато підлітків знаходять середовище однолітків або дорослих людей, де б вони відчували себе потрібними і де їм було б цікаво.

Для них з усіх вимірів часу найважливішим є справжнє «зараз». І для підлітка важливим є те, як оцінюється його особистість у даний час.

У своїх захопленнях він обирає ту діяльність, де можна досягти певних результатів, де можна бути відзначеним серед лідерів. Хлопчики зазвичай обирають заняття спортом, де, як їм здається, можна проявити мужність, силу, спритність.

Дівчатка обирають привабливіші за своєю красою, з безліччю атрибутів такі види, як бальні танці, захоплюються театром, де вони могли б самоствердитися.

У зв'язку з цілеспрямованими заняттями вони мають глибокі естетичні емоції. Дехто захоплюється в цей період малюванням, музикою, намагається писати вірші. Отже, шукають у собі самому задатки винятковості [48]. Вчені І.Ю. Кулагіна, Е. Фромм, Є.С. Рабунський наголосили, що існує чимало методів, спрямованих на стимуляцію емоцій дитини.

Це:

- забезпечення сприятливої атмосфери на уроках, доброзичливість з боку вчителя, його відмова від висловлювання оцінок та критики на адресу дитини, що має сприяти вільному прояву дивергентного мислення;
- збагачення «довкілля» дитини найрізноманітнішими, новими для неї предметами та стимулами для розвитку її допитливості;
- заохочення висловлювання оригінальних ідей;
- забезпечення можливостей для практики. Широке використання питань дивергентного типу в найрізноманітніших галузях знань;
- використання особистого прикладу творчого підходу до вирішення різноманітних проблем;
- надання дітям можливості вільно ставити запитання.

Враховуючи вікові особливості (педагогічні та психологічні) молодших школярів, учитель повинен звертати увагу на усвідомленість, дієвість та системність, а також міцність знань. Знання повинні бути засвоєні на

репродуктивному рівні, з подальшим досягненням конструктивного та, в міру можливості та здібностей дітей, творчого рівня знань.

У процесі пошуку дослідники звернули увагу на зв'язок емоцій із творчістю. Особливий інтерес у цьому плані представляє поняття «емоційної креативності»; у цьому підході сама емоція сприймається як творчий акт [54].

Загальноприйнятими критеріями творчості є новизна, ефективність та автентичність. Емоційна креативність визначається як розвиток емоційних синдромів, які є новими, ефективними та автентичними. Автентичність емоційної реакції розуміється як відповідність її потребам, цінностям та інтересам суб'єкта.

У міру прояву дитиною своєї індивідуальності та усвідомлення себе розвивається здатність до співпереживання, відчуття предмета (живого, неживого), явища, тобто емпатії.

Емпатія (від грец. *empathia* - співпереживання) - розуміння емоційного стану, проникнення, почуття в переживання іншої людини.

Розрізняють:

- емоційну емпатію, засновану на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншої людини;
- когнітивну емпатію, що базується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія тощо);
- предикативну емпатію, що виявляється як здатність людини передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

Як особливі форми емпатії виділяють:

- співпереживання - переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина, через ототожнення з нею;
- співчуття - переживання своїх емоційних станів щодо почуттів іншого [66].

Важливою характеристикою процесів емпатії, що відрізняють її від інших видів розуміння (ідентифікація, прийняття ролей, децентралізація та ін.), є слабкий розвиток рефлексивної сторони, замкнутість у рамках безпосереднього емоційного досвіду. (Рефлексія (від лат. reflexio - звернення назад) - здатність свідомості людини зосередитися на собі).

Емпатична здатність індивідів зростає, зазвичай, зі зростанням життєвого досвіду. Успішне виховання емпатії та емпативної поведінки дітей можливе на основі розвитку творчої уяви.

Останнім часом психологи, педагоги, батьки приділяють велику увагу розвитку індивідуальності дитини. При цьому увага дорослих зосереджується на творчому характері діяльності дітей, ролі творчості в розвитку мислення, сприйняття, уяви.

Формування творчої індивідуальності дитини базується на особливостях емоційної сфери, специфіці сенсорики (зору, слуху, дотику, нюху, смаку), образного бачення кожного.

Так, визначаючи відмінності та подібність між предметами або зображуючи (в театральній, образотворчій діяльності) образ предмета, явища, одні діти відштовхуватимуться від світла, інші – від зовнішньої форми, а треті – від функціональних особливостей.

Тому ігри та вправи, що стимулюють розвиток асоціативності, уяви школярів, повинні спиратися на чуттєво-емоційне розуміння навколишнього; будуватися на використанні механізму синестезії. Сприйняття себе та іншої людини, сприйняття її та свого настрою, бажань, спонукань спочатку не є усвідомленим. Надалі за допомогою мови відбувається усвідомлення дитиною своїх почуттів та емоцій, керування ними. Але спочатку необхідно навчити вдивлятися, прислухатися, бути уважним до своїх відчуттів, тонко сприймати всіма рецепторами світ предметів та природи, а потім це чуйне, вже натреноване сприйняття, природно, звертається і на людей [41].

Для дітей шкільного віку пропонується наступна послідовність використання об'єктів емпатії:

- знайомі дітям тварини та птахи;
- цікаві предмети і, в першу чергу, іграшки, що рухаються;
- рослини та явища природи;
- дорослі, професії яких мають характерні зовнішні атрибути.

У літературі описуються методи і прийоми розвитку творчих здібностей уяви дитини, її емоційного світу, побудовані з власне «емоційного матеріалу».

На базі розвитку творчої уяви дітей можливе успішне виховання емпатії та емпатійної поведінки - співпереживання та сприяння іншим при поєднанні дитячих видів діяльності (сприйняття художньої літератури, гри, малювання тощо), що опосередковують спілкування та взаємодію дорослого та дитини: такі як співчуття, осуд, гнів, здивування.

Ці соціально цінні емоції повинні ще закріпитися, актуалізуватися, знайти вихід і привести до результату (допомагаюча поведінка, сприяння) у відповідному контексті, який може і має створювати дорослий.

Однак виховне завдання дорослого в цій сфері виховання буде виконано, якщо дорослий зуміє створити такі умови, за яких емпатійні переживання і допомагаюча поведінка можуть бути перенесені дитиною зі зв'язку «Я – персонаж» у сферу «Я – інша людина». Для цього необхідно:

- навчити дітей бачити емоційний стан іншого, чому сприяють творчі сюжетні ігри;
- розглядати ілюстрації із зображенням різних емоційних ситуацій з відповідним обговоренням;
- програвати короткі сценки, націлені на проникнення «всередину» емоційних ситуацій;

- створювати певні умови для розвитку у дитини здатності виявляти в житті, у взаєминах з дорослими та дітьми ситуації, аналогічні літературним за своєю моральною суттю;
- виховувати активне ставлення до реальних ситуацій.

Досягненням шкільного віку справедливо вважається відкриття дитиною свого власного внутрішнього світу та посилене оволодіння своїми емоціями та почуттями («емоційна довільність»).

У процесі ознайомлення з науковими працями ми переконалися, що вчені розглядають не лише поняття «емоційна креативність», а й саму емоцію як творчий акт. Загальноприйнятими критеріями вони висувають новизну, ефективність та автентичність.

Знайомство з літературою про значення розвитку емоційної сфери дитини дає можливість висунути припущення, що її розвиток сприяє активізації творчої активності.

2.3. Гра як основний вид творчості молодших школярів

В даний час школа потребує такої організації своєї діяльності, яка б забезпечила розвиток індивідуальних здібностей та творчого ставлення до життя кожного учня, впровадження різних інноваційних навчальних програм, реалізацію принципу гуманного підходу до дітей тощо. Іншими словами, школа надзвичайно зацікавлена у знаннях про особливості психічного розвитку кожної конкретної дитини. І не випадково дедалі більше зростає роль практичних знань у професійній підготовці педагогічних кадрів.

Рівень навчання та виховання в школі значною мірою визначається тим, наскільки педагогічний процес орієнтований на психологію вікового та індивідуального розвитку дитини. Це передбачає психолого-педагогічне вивчення школярів протягом усього періоду навчання з метою виявлення індивідуальних варіантів розвитку, творчих здібностей кожної дитини,

зміцнення її власної позитивної активності, розкриття неповторності її особистості, своєчасної допомоги при відставанні у навчанні чи незадовільній поведінці.

Особливо важливо це в молодших класах школи, коли тільки починається цілеспрямоване навчання людини, коли навчання стає провідною діяльністю, у лоні якої формуються психічні властивості та якості дитини, насамперед пізнавальні процеси та ставлення до себе як суб'єкта пізнання (пізнавальні мотиви, самооцінка, здатність до співпраці та ін.).

Гра як феноменальне людське явище найбільш докладно розглядається в таких галузях знання як психологія і філософія. У педагогіці та методиці викладання більше уваги приділяється іграм дошкільнят (Н.А. Короткова, Н.Я. Михайленко, А.І. Сорокіна, Н.Р. Ейгес та ін.) та молодших школярів (Ф.К. Блехер, А.С. Ібрагімова, Н.М. Конишева, М.Т. Саліхова та ін.).

Це пов'язано з тим, що педагоги розглядають гру як важливий метод навчання дітей саме дошкільного і молодшого шкільного віку. Низку спеціальних досліджень з ігрової діяльності дошкільнят здійснили видатні педагоги нашого часу (П.П. Блонський, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та ін.). Аспекти ігрової діяльності в загальноосвітній школі розглядалися С.В. Арутюняном, О.С. Газманом, В.М. Григор'євим, О.А. Дячковою, Ф.І. Фрадкіною, Г.П. Щедровицьким та іншими.

У перебудовний період відбувся різкий стрибок інтересу до навчальної гри (В.В. Петрусинський, П.І. Підкасистий, Ж.С. Хайдаров, С.А. Шмаков, М.В. Кларін, А.С. Прутченков та ін.). У сучасній школі виникає нагальна потреба у розширенні методичного потенціалу загалом, та в активних формах навчання зокрема. До таких активних форм навчання, недостатньо висвітлених у методиці викладання початкової школи, належать ігрові технології. Ігрові технології є однією з унікальних форм навчання, яка дозволяє зробити цікавими та захоплюючими не лише роботу учнів на творчо-пошуковому рівні, а й буденні кроки щодо вивчення мови. Цікавість

умовного світу гри робить позитивно емоційно забарвленою монотонну діяльність із запам'ятовування, повторення, закріплення чи засвоєння інформації, а емоційність ігрового дійства активізує всі психічні процеси та функції дитини. Іншою позитивною стороною гри є те, що вона сприяє використанню знань у новій ситуації, тобто засвоюваний учнями матеріал проходить через своєрідну практику, вносить різноманітність та інтерес у навчальний процес. Значення уяви та емоцій у розвитку творчої активності привернуло нашу увагу до гри, до ігрових ситуацій. Це пов'язано з тим, що дитинство – великий відрізок життя дитини.

Умови життя тим часом стрімко розширюються: рамки сім'ї розсуваються до меж вулиці, міста, країни. Дитина відкриває собі світ людських відносин, різних видів діяльності та громадських функцій людей.

Вона відчуває сильне бажання включитися в це доросле життя, брати активну участь у ньому, що, звичайно, їй ще недоступно. Крім того, не менш сильно вона прагне самостійності. З цього протиріччя народжується гра.

Задовго до того, як гра стала предметом наукових досліджень, вона широко використовувалася як один із важливих засобів виховання та навчання дітей.

У різних системах навчання грі відводиться особливе місце. І це тому, що гра дуже співзвучна природі дитини. Дитина від народження і до настання зрілості приділяє велику увагу іграм.

Гра для дитини - не просто цікаве проведення часу, а й спосіб моделювання зовнішнього, дорослого світу, спосіб моделювання його взаємовідносин, у процесі якого дитина виробляє схему взаємовідносин з однолітками.

Діти із задоволенням самі вигадують ігри, за допомогою яких найбанальніші, побутові речі переносяться в особливий цікавий світ пригод [20].

Гра – це потреба дитячого організму. У грі розвиваються фізичні сили дитини, твердіша рука, гнучкіше тіло, влучніше око, розвиваються кмітливість, винахідливість, ініціатива. У грі виробляються у дітей організаційні навички, розвивається витримка, вміння зважувати обставини та інше.

Гра лише зовні здається безтурботною та легкою. А насправді вона владно вимагає, щоб гравець віддав їй максимум своєї енергії, розуму, витримки, самостійності.

Ігрові форми навчання дозволяють використовувати всі рівні засвоєння знань: від відтворювальної діяльності через перетворюючу до головної мети – творчо-пошукової діяльності.

Творчо-пошукова діяльність виявляється ефективнішою, якщо їй передують відтворювальна та перетворююча діяльність, у ході якої учні засвоюють прийоми навчання.

Гра – найбільш доступний для дітей вид діяльності, спосіб переробки отриманих з навколишнього світу вражень. У грі яскраво проявляються особливості мислення і уяви дитини, її емоційність, активність, потреба у спілкуванні, що розвивається.

Цікава гра підвищує розумову активність дитини, і вона може вирішити важче завдання, ніж на занятті. Але це не означає, що заняття повинні проводитися лише у формі гри. Гра – це лише один з методів, і вона дає хороші результати лише у поєднанні з іншими: спостереженнями, розмовами, читанням та іншими.

Граючи, діти вчаться застосовувати свої знання та вміння на практиці, користуватися ними в різних умовах. Гра – це самостійна діяльність, у якій діти вступають у спілкування з однолітками. Їх поєднує спільна мета, спільні зусилля для її досягнення, загальні переживання.

Ігрові переживання залишають глибокий слід у свідомості дитини та сприяють формуванню добрих почуттів, шляхетних прагнень, навичок колективного життя [54].

Все це робить гру важливим засобом формування спрямованості дитини, яка починає складатися ще в шкільному дитинстві.

Можна виділити шість відомих організаційних форм ігрової діяльності: індивідуальну, одиночну, парну, групову, колективну, масову форму гри.

До індивідуальних форм ігор можна віднести гру однієї людини з самим собою уві сні та наяву, а також з різними предметами та знаками. Одиночна форма – це діяльність одного гравця в системі імітаційних моделей з прямим та зворотним зв'язком від результатів досягнення поставленої мети.

Парна форма - це гра однієї людини з іншою людиною, як правило, в обстановці змагання та суперництва.

Групова форма - це гра трьох або більше суперників, які переслідують в обстановці змагання одну й ту саму мету.

Колективна форма - це групова гра, у якій змагання між окремими гравцями замінюють команди суперників. Масова форма гри є тиражованою одиночною грою з прямим і зворотним зв'язком від загальної мети, яку одночасно переслідують мільйони людей [34].

Гра є функціональною. Ми зупинимося лише на ролі дидактичних, пізнавальних, навчальних, розвивальних функцій гри, що пов'язані з розвитком творчої активності.

Усі ігри пізнавальні. Термін «дидактичні ігри» є правомірним стосовно ігор, які цілеспрямовано включені в розділ дидактики.

Існує кілька груп ігор, що розвивають інтелект, пізнавальну активність дитини:

Перша група – предметні ігри як маніпуляції з іграшками та предметами. Через іграшки та предмети діти пізнають форму, колір, обсяг, матеріал, світ тварин, світ людей тощо.

Друга група – ігри творчі, сюжетно-рольові, у яких сюжет є формою інтелектуальної діяльності.

Інтелектуальні ігри на кшталт «Щасливий випадок», «Що? Де? Коли?» тощо. Ці ігри - важлива складова частина навчальної, але, насамперед, позанавчальної роботи пізнавального характеру.

Цільовим орієнтиром у навчанні є розвиток та формування творчої індивідуальності людини. А початкова ланка – усвідомлення унікальності свого інтелекту, самого себе.

Переорієнтація свідомості школяра з знеособленого, суспільного на суто особисте є соціально важливим розвитком.

Свобода вибору, свобода участі, створення рівних можливостей у розвитку та саморозвитку.

Пріоритетна організація навчального процесу та його змісту на загальний розвиток учнів, виявлення та «вирощування» відкритих талантів, формування підприємницької діяльності [48].

Спираючись на дані концептуальні положення, були визначені цілі та завдання застосування технології ігрових форм навчання – розвиток сталого пізнавального інтересу в учнів через різноманітні ігрові форми навчання.

Завдання:

1. Освітні:

- сприяти міцному засвоєнню учнями навчального матеріалу;
- сприяти розширенню кругозору учнів через використання додаткових історичних джерел.

2. Розвивальні:

- розвивати в учнів творче мислення;

- сприяти практичному застосуванню умінь та навичок, отриманих на уроці.

3. Виховні:

- виховувати моральні погляди та переконання;
- виробляти історичну самосвідомість – усвідомлену причетність до минулих подій;
- сприяти вихованню особистості, що саморозвивається і самореалізується.

Одним із основних принципів навчання є принцип від простого до складного. Цей принцип полягає у поступовому розвитку творчих здібностей.

У процесі організації навчання розвитку творчих здібностей велике значення надається загальнодидактичним принципам [62]:

- науковості;
- систематичності;
- послідовності;
- доступності;
- наочності;
- активності;
- міцності;
- індивідуального підходу.

Усі заняття з розвитку творчих здібностей проводять у грі. Для цього потрібні ігри нового типу: творчі, розвивальні ігри, які при всій своїй різноманітності об'єднані під загальною назвою не випадково. Усі вони виходять із загальної ідеї і мають характерні для розвитку творчих здібностей ознаки:

Кожна гра є набором завдань.

Завдання дають дитині в різній формі і, таким чином, знайомлять її з різними способами передачі інформації.

Завдання розташовані приблизно в порядку зростання складності.

Завдання мають дуже широкий спектр труднощів, тому ігри можуть викликати інтерес протягом багатьох років.

Поступове зростання складності завдань сприяє розвитку творчих здібностей.

Для ефективності розвитку творчих здібностей у дітей необхідно дотримуватися умов:

Розвиток здібностей слід починати з раннього віку.

Завдання-сходинки створюють умови, що випереджають розвиток здібностей.

Творчі ігри мають бути різноманітні за змістом, оскільки створюють атмосферу вільної та радісної творчості (62, с.29).

Поряд із принципами використовують і методи:

- практичні;
- наочні;
- словесні.

До практичних методів належать вправи, ігри, моделювання. Вправи – багаторазове повторення дитиною практичних та розумових заданих дій. Вправи поділяються на конструктивні, наслідувально-виконавчі, творчі.

Ігровий метод передбачає використання різних компонентів ігрової діяльності у поєднанні з іншими прийомами.

Моделювання – це процес створення моделей та їх використання. До наочних методів відноситься спостереження – розгляд малюнків, картин, перегляд діафільмів, прослуховування платівок [55]. Словесними методами є: оповідання, розмова, читання, переказ. У роботі з дітьми всі ці методи повинні поєднуватися один з одним.

Застосовуються як традиційні форми навчання, так і уроки нестандартного, нового типу, які знайшли широке застосування у практиці сучасної школи: урок-аналіз; урок-коментар; урок-панорама; урок-вікторина; урок – історичний КВК; урок – історична подія; експрес-опитування тощо. Навчальні форми такого роду активізують розумову діяльність школярів, розвивають почуття відповідальності, підвищують творчі здібності, спонукають до вивчення додаткового матеріалу, розвивають міжпредметні зв'язки. Уроки нестандартного типу привчають дітей до активного сприйняття. При відборі змісту потрібно, щоб навчальний матеріал був емоційно насичений, запам'ятовувався. У матеріал уроків слід включати чіткі, конкретні образи.

У роботі з технологією ігрових форм навчання використовується різноманітний спектр засобів навчання:

1. Робота з підручником.
 2. Використання апарату підручника.
 3. Ілюстрації навчального посібника.
 4. Історичні карти.
 5. Навчальні картини.
 6. Навчальні фільми, діафільми, діапозитиви, художні альбоми та листівки.
 7. Тексти художніх творів.
 8. Творчість самих учнів – малюнки, поробки, ліплення, історичні мініатюри.
 9. Організація ігрових форм навчання відбувається у двох напрямках:
 10. Використання ігрових елементів під час уроку.
- Урок-гра.
- I. Ігрові елементи.
- Ціль: ввести в урок творчі завдання ігрового характеру.

Форми діяльності:

Організація експедицій (емоційний настрій):

- у печеру стародавньої людини;
- на Олімп;
- до країни пірамід;
- в давньогрецькому театрі;
- у хатину середньовічного селянина;
- на бенкет феодала;
- подорож на ярмарок.

II. Урок-гра (сюжетно-рольові ігри).

«Хрестики-нулики» (для опрацювання положень/матеріалу).

Прес-конференція:

- з учасниками хрестових походів (самоорганізація);
- з учасниками великих географічних відкриттів;
- з мешканцями середньовічного міста.

Засідання міської ради середньовічного міста (історична).

Конкурс мальованих фільмів.

Урок-гра у вигляді суду (для отримання знань).

Розв'язувані завдання:

Вміння будувати діалог.

Створення образного уявлення про відвідуване знання через особисте відчуття.

Мета: через різноманітність ігрових ролей, ігрових завдань дати можливість прояву самоактуалізації, можливості самоконтролю, самооцінки учнів.

Завдання:

1. Вміння працювати зі словником.

2. Вміння орієнтуватися в історичних знаннях з метою підібрати потрібний факт, що ілюструє певний історичний момент або факт (про історичних діячів).

3. Вміння та навичка роботи в бібліотеці.

4. Складання бібліографії конкретного питання.

5. Бібліографічний опис книги, журналу, статті.

6. Правильне складання заявки на літературу, робота з каталогами.

7. Робота з різними джерелами історичних знань: навчальною літературою, документами, художньою та політичною літературою.

8. Відбір потрібної інформації.

9. Вміння захищати та відстоювати (аргументовано) свою позицію, точку зору.

10. Участь у дискусії, ведення діалогу по-діловому та в конкретній формі.

11. Формувати артистичні здібності учнів, їхнє вміння зацікавити слухачів тією чи іншою проблемою, яку вони викладають.

12. Вміння грамотно, лаконічно та ясно поставити питання.

Урок, що проводиться в ігровій формі, потребує певних правил:

1. Попередня підготовка. Треба обговорити коло питань та форму проведення. Мають бути заздалегідь розподілені ролі. Це стимулює пізнавальну діяльність.

2. Обов'язкові атрибути гри: оформлення, карта міста, корона для короля, відповідна перестановка меблів, що створює новизну, ефект несподіванки та сприятиме підвищенню емоційного фону уроку.

3. Обов'язкова констатація результату гри.

4. Компетентне журі.

5. Обов'язкові ігрові моменти ненавчального характеру (співати серенаду, проскакати на коні тощо) для перемикання уваги та зняття напруги.

Головне – повага до особистості учня, не вбити інтересу до роботи, а навпаки, прагнути розвивати його, не залишаючи почуття тривоги та невпевненості у своїх силах.

Конфуцій писав: «Учитель і учень зростають разом». Ігрові форми уроків дозволяють зростати як учням, так і вчителю.

Творчість молодших школярів сприяє самовираженню, дозволяє вчителю виходити за межі навчальної програми. Однак названі уроки більше підходять для учнів середніх та старших класів, але оскільки вони націлені на розвиток творчої активності, їх досвід може стати в пригоді й у початкових класах.

У кожній грі є свої ігрові засоби: діти, що беруть участь у ній, ляльки, іграшки та предмети. Їхній підбір і поєднання різні для молодших і старших дошкільнят.

Гра бере свої витоки з предметно-маніпулятивної діяльності дитини в ранньому дитинстві. Спочатку дитина поглинута предметом і діями з ним. Коли вона опановує дію, починає усвідомлювати, що діє сама і як дорослий. Вона й раніше наслідувала дорослого, але не помічала цього. У дошкільному віці увага переноситься з предмета на людину, завдяки чому дорослий та його дії стають для дитини взірцем для наслідування [55].

Творча гра вчить дітей обмірковувати, як здійснити той чи інший задум. У творчій грі, як у жодній іншій діяльності, розвиваються цінні для дітей якості: активність, самостійність.

Керівництво творчими іграми набуває важливого значення, але трапляються певні труднощі.

Педагог повинен враховувати багато факторів, що розвивають дитину – її інтереси, особисті якості, навички суспільної поведінки.

Формуючи інтерес до ігор, необхідно читати та розповідати дітям твори художньої літератури, розглядати ілюстрації до цих творів, показувати діафільми.

Потрібно, щоб педагог був активним учасником ігор. Також можна перед грою показати різноманітні спектаклі. Педагог повинен заохочувати ініціативу дітей, керувати грою, включаючи в гру всіх бажаючих. Це все потрібно для привернення уваги дітей, зняття у них напруги.

Сказане дозволяє сформулювати основні функції гри:

1. Функція формування сталого інтересу, зняття напруги.
2. Функція формування творчих здібностей.
3. Функція формування навичок самоконтролю та самооцінки [42].

Будь-які ігри лише тоді дають результати, коли діти грають із задоволенням. Так само і творчість – це завжди інтерес, захоплення і навіть пристрасть.

Але цей інтерес легко притупити не тільки великим тиском, а й просто перевантаженням, коли вона починає набридати. Тому ніколи не слід доводити заняття іграми до пересичення, до того, що діти не хочуть грати. Закінчувати гру потрібно, як тільки промайне перша ознака втрати інтересу до неї.

Таким чином, на підставі праць багатьох дослідників ми дійшли висновку, що найважливішими засадами розвитку творчої активності є:

- розвиток уяви дітей, оскільки він стимулює творчу активність;
- розвиток емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку, оскільки емоції пробуджують інтерес до творчої діяльності.

Особливого значення для розвитку уяви та емоційної сфери набуває гра та ігрові ситуації, які вимагають від дитини фантазії і позначаються на емоціях, що пробуджують її творчу активність.

2.4. Дослідно-експериментальна робота з розвитку творчої активності молодших школярів

На основі аналізу теоретичних праць Г.І. Щукіної, Т.М. Шамової, В.В. Беліча, Я.А. Пономарьова, Р.А. Низамова, А.М. Матюшкіна, В.В. Клименка, Н.Ю. Венгера, Л.С. Виготського та інших, ми підійшли до організації дослідно-експериментальної роботи.

Ми розробили три групи завдань/ситуацій, спрямованих на розвиток уяви, емоційної сфери, творчої активності молодших школярів.

На базі початкової школи сформовано експеримент, у якому брало участь 40 дітей початкових класів. З яких 20 осіб склали експериментальну групу та 20 осіб – контрольну групу.

Експериментальна робота проводилася у 2 етапи. На першому етапі (вересень-листопад) досліджувався рівень сформованості емпатії, творчої уяви. На другому етапі (грудень-травень) безпосередньо проводився формувальний експеримент. В експериментальній групі проводилася робота з розвитку творчої уяви та емпатії відповідно до запропонованої нами методики.

До контрольної групи увійшли 20 осіб того ж віку. У цій групі виховання та навчання дітей проводилося відповідно до типової програми.

На другому етапі було проведено формувальний експеримент, метою якого було вивчення ефективності впливу розробленої нами методики на емоційну сферу та уяву дитини. Вихідний рівень розвитку творчої уяви, емпатії у молодших школярів (20 осіб) представлено в таблиці 2.1.

Достовірність відмінностей міжгрупового рівня творчої уяви у дітей молодшого шкільного віку представляємо в балах.

Таблиця 2.1

Рівень розвитку творчої уяви, емпатії у молодших школярів

Показники	I обстеження				II обстеження			
	конт . гр m+п	експ.гр m+п			конт . гр m +п	експ . гр гп +п		
Вільний малюнок	2,55+0,23	2,95+0,23			2,63+0,23	4,3+0,7	49	0,05
Незакінчений малюнок	1,09 +2,67	15,2+0,59	7	0,05	11,7+0,9	19,95+0,53	1,45	0,00

З даних таблиці 2.1, початку експерименту міжгрупові відмінності у розвитку уяви майже відрізняються. Після проведення експерименту проводилося контрольне тестування, яке показало, що міжгрупові відмінності у розвитку уяви неоднакові. Про них представлені в таблиці 2.2. достовірність міжгрупового рівня емпатії в дітей віком молодшого шкільного віку (у балах).

Таблиця 2.2

Міжгрупові відмінності у розвитку уяви

Показники	I опитування				II опитування			
	конт . гр m+п	експ.гр m+п			конт . гр m+п	експ.гр m+п		
Визначення емпатії	8,8+0, 29	9,2+0, 35	80	0,05	9,7+0, 29	14,6+0,35	9	0,00

Виходячи з даних таблиці 2.2, можна сказати, що на початок експерименту міжгрупові відмінності у розвитку емпатії подібні. Після проведення формус експерименту міжгрупові відмінності розвитку емпатії достовірно різні (таблиця 2.2).

З таблиць №2.1 і №2.2 видно, що початку експерименту були підібрані однорідні групи, оскільки за показниками достовірних відмінностей немає.

У таблиці 2.3 представлена достовірність відмінностей внутрішньогрупового розвитку творчої уяви в дітей віком молодшого шкільного віку (у балах) на початок експерименту.

Таблиця 2.3

Розвиток творчої уяви у дітей молодшого шкільного віку

Показники	I обстеження				II обстеження			
	конт. гр m+п	експ.гр m+п			конт. гр m+п	експ.гр m+п		
Вільний малюнок	2,55+0,23	2,63+0,23	25	0,05	2,95+0,23	4,3+0,7	8	0,05
Незакінчени й малюнок	1,09 +2,67	11,7+0,9	28	0,05	15,2+0,59	19,05+0,53	08	3,85

У Таблиці 2.4 достовірність відмінностей внутрішньогрупового розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку (в балах) після формувального експерименту.

Таблиця 2.4

Розвиток емпатії у дітей молодшого шкільного віку

Показники	I обстеження				II обстеження			
	конт. гр m+п	експ.гр m+п			конт. гр m+п	експ.гр m+п		
Визначення міміки	8,8+0,29	9,7+0,29	19	0,05	9,2+0,3 5	14,6+0, 35	1,02	0,00

Як видно з таблиць 2.3 і 2.4, після проведення формувального експерименту внутрішньогрупові відмінності емпатії та творчої уяви різняться.

Досліджуючи ефективність запропонованої методики, обчислимо темп приросту показників творчої уяви та емпатії й подамо їх у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Темпи приросту показників творчої уяви та емпатії (у відсотках)

Вільний малюнок		Незакінчений малюнок		Визначення міміки	
контроль.	експерим.	контроль.	експерим.	контроль.	експерим.
3,08	37,24	7,07	27,02	1,84	45,37

У результаті обстеження дітей ми встановили, що:

- розвиток творчої уяви, емпатії дітей молодшого шкільного віку має середній рівень;
- підібрані засоби сприяють збагаченню уяви та емоційного досвіду дітей;
- використання естетичної гри (з її різноманітними елементами) стало ефективним засобом розвитку синестезії, емпатії, творчої уяви та творчої активності.

Для визначення рівня розвитку творчої уяви, емпатії ми використовували спеціальні тести.

Тест №1: «Вільний малюнок».

Матеріал: аркуш паперу, набір фломастерів. Дитині пропонувалося придумати й намалювати щось незвичайне. На виконання завдання відводилося 4 хвилини. Оцінювання малюнку дитини здійснювалося за такими критеріями:

11 балів - дитина за відведений час придумала й намалювала щось оригінальне, незвичайне, що свідчить про багату фантазію та уяву. Малюнок справляє велике враження, образи й деталі ретельно опрацьовані.

9 балів - дитина придумала й намалювала щось досить оригінальне та яскраве, хоча зображення не є абсолютно новим. Деталі опрацьовані непогано.

7 балів - дитина придумала й намалювала те, що в цілому не є новим, але містить елементи творчої фантазії, справляє певне емоційне враження. Деталі опрацьовані на середньому рівні.

4 бали - дитина намалювала щось дуже просте, неоригінальне, фантазія прослідковується слабо, деталі опрацьовані погано.

2 бали - за відведений час дитина нічого не придумала, намалювала лише окремі штрихи та лінії.

Висновки про рівень розвитку:

11 балів - дуже високий рівень;

9 балів - високий;

7 балів - середній;

4 бали - низький;

2 бали - дуже низький.

Тест №2: «Визначення емпатії» (емоційної чутливості)

Матеріал:

- картки зі схематичним зображенням емоцій на обличчі (радість, спокій, смуток, задоволення, страх, злість, насмішка, сором'язливість, невдоволення);
- картки з реалістичними зображеннями емоцій (жаль, радість, недовіра, переляк, захоплення).

Дитині пропонувалося (1 серія) розглянути схематичні зображення емоцій; спробувати зобразити кожне з них на своєму обличчі, потім назвати емоцію. Таку ж роботу виконували і в 2-й серії, але вже за реалістичними зображеннями.

Оцінка результатів: чим більше емоцій правильно визначив дитина, тим вища її емоційна чутливість. Найкращий результат - 17 балів.

Тест №3: «Незакінчений малюнок».

Матеріал:

- аркуш паперу з 12 кругами (розташовані в 3 ряди по 4 круги);

- аркуш паперу з незакінченим зображенням собаки, яке повторюється 12 разів.

Тест №4: «Прості олівці».

Дитині пропонувалося:

1. На першому етапі - з кожного круга створити новий образ за допомогою додаткових елементів.

2. На другому етапі - послідовно домалювати зображення собаки, щоб кожного разу виходила інша собака, включно з фантастичними варіантами.

Оцінка результатів:

4 бали - дуже низький результат;

9 балів - низький;

14 балів - середній;

18 балів - високий;

24 бали - дуже високий.

Підраховувалася кількість нових образів і різних собак, результати підсумовувалися.

Ми також використовували тест на вивчення оригінальності вирішення завдань на уяву.

Підготовка дослідження. Підготувати аркуші з фігурами (контурні зображення частин предметів: стовбур з гілкою, круг - голова з вухами тощо), прості геометричні фігури. Підготувати кольорові олівці, фломастери.

Проведення дослідження. Дитині 7–8 років пропонувалося домалювати кожну з фігур, щоб утворилося якесь зображення. Можна провести вступну бесіду про фантазію.

Обробка даних: визначалась ступінь оригінальності, незвичайності зображення, встановлювався тип вирішення завдань на уяву:

0 тип - дитина не сприймає завдання, малює щось поряд, не використовуючи елемент.

- 1 тип - дитина домальовує окремий об'єкт (схематично).
- 2 тип - зображує окремий об'єкт із деталями.
- 3 тип - включає об'єкт у сюжет (не просто дівчинка, а дівчинка робить зарядку).
- 4 тип - кілька об'єктів у сюжеті (дівчинка гуляє з собакою).
- 5 тип - фігура використовується по-новому (наприклад, трикутник - не дах будинку, а грифель олівця).

Результати дослідження:

А (експериментальна група): коефіцієнт оригінальності = $62 / 19 = 3,3$

Б (контрольна група): коефіцієнт оригінальності = $93 / 28 = 3,4$

Другий етап - розвивальний етап.

Цей етап включає роботу з розвитку уяви, спрямований на залучення творчого потенціалу дитини.

Види роботи:

«Журнал небилиць у ролях» - творче змагання. Кожна команда - редакція журналу. Діти по черзі продовжують історію за допомогою ведучого. Герой казки - Винтик - подорожує Всесвітом. Закінчення вигадала Валя Ліпатнікова: Винтик повернувся на Землю та розповідав своїм онукам про далекі планети. Діяльність показала, що дітям поки складно фантазувати вільно, вони орієнтуються на шаблони.

«Презентація світу» - перехід від предметного сприйняття світу до його ціннісного сприйняття. Завдання: описати роль предмета в житті людини. Приклад: троянда. Діти називали: подарунок, любов, побажання добра. З'явилися і символічні значення: біла троянда - печаль, червона - любов, жовта - зрада.

Гра «Вгадай, що це?» - асоціативна гра, що розвиває образне мислення. Дітям було важко впоратись, що свідчить про недостатній рівень асоціювання. Проте гра стимулювала розвиток уяви.

Гра-театр «Рукавичка» - театральна діяльність з використанням рукавичкових ляльок, розвиток емоцій, мовлення, творчості. Для постановки було обрано казку «Півень і собака».

Результати контрольного експерименту:

А (експериментальна група): коефіцієнт оригінальності = $70 / 19 = 4,1$

Б (контрольна група): коефіцієнт оригінальності = $98 / 28 = 3,5$

Значне зростання коефіцієнта оригінальності в експериментальній групі підтвердило ефективність програми. Для перевірки статистичної значущості використовувався непараметричний χ^2 -критерій. Учнів поділили на категорії: «відбулися зміни», «змін не було».

Таблиця 2.6

Категорії груп

Експериментальна група	Контрольна група
Так	Ні
11	8
4	24

Отримане $\chi^2_{\text{наб}} = 0,385$ менше $T_{\text{таб}}$. Відповідно, отримані експериментальні дані не дають підстав говорити про статистичну значущість відмінностей.

Проте спостерігається тенденція зростання творчої активності школярів експериментальної групи, що свідчить про безсумнівний позитивний вплив цієї корекційної програми на розвиток цієї активності. Загалом у ході експерименту ми переконалися, що розроблена методика є ефективним засобом розвитку творчої уяви та емпатії, які сприяють творчій активності.

Результати розвитку емпатії: експериментальна група - 45,37; контрольна група - 1,84. Розвиток уяви: експериментальна група - 27,02 і 37,24; контрольна група - 7,07 і 3,08.

Таким чином, можна стверджувати, що висунута нами гіпотеза підтвердилася, і можна говорити про те, що проведена нами корекційна програма активізує зростання творчої активності у молодших школярів.

Проведене дослідження проблеми дозволило дійти таких висновків:

- поняття «творча активність» є якістю діяльності особистості, яка проявляється у ставленні школяра до процесу навчальної діяльності, мобілізації вольових зусиль для досягнення творчих цілей;
- творча активність потребує розвитку таких складових, як уява та емоції, які стимулюють творчу діяльність і творчу активність;
- від розвитку уяви залежить рівень розвитку особистості, оскільки уява - невід'ємна частина будь-якої творчості;
- не менш важливою складовою творчої активності є розвиток емоційної сфери дитини, пробудження інтересу до творчої діяльності, виникнення почуття радості й задоволення від її виконання;
- емоційна сфера й уява найінтенсивніше розвиваються у грі. Різноманітні дидактичні ігри сприяють сприйняттю окремих предметів, спостережливості, розвитку уяви та формуванню різних емоцій, зокрема й інтересу до творчої діяльності, підвищенню творчої активності;
- щоб процес розвитку творчої активності був ефективним, необхідно постійно створювати в навчальному процесі ситуації, спрямовані на розвиток уяви, емоційної сфери дитини;
- проблема розвитку творчої активності - багатогранна проблема;
- вона є перспективною для подальшого дослідження.

Висновки до розділу 2

Уява є основою творчої активності молодших школярів, адже саме вона забезпечує створення нових образів, ідей, комбінацій. Її розвиток проходить поступово - від простого уявлення до усвідомленого створення нових образів. Уява тісно пов'язана з мисленням, пам'яттю, мовленням, що забезпечує якісне творче комбінування. Характерними рисами дитячої уяви є яскравість, емоційність, схематичність, що створює умови для появи оригінальних ідей. Особливе значення має розвиток саме творчої уяви, що є основою нестандартного мислення та творчої активності особистості.

Ефективними засобами розвитку уяви є творчі ігри, художня діяльність, музикування, театралізації. Цілеспрямоване педагогічне керівництво цим процесом включає розширення досвіду дітей, стимулювання асоціативного мислення, організацію творчих проєктів. Розвиток уяви сприяє не лише творчості, а й загальному інтелектуальному та емоційному розвитку.

Емоційна сфера є важливою основою творчості. Молодший шкільний вік - сензитивний період для її розвитку. Емоційний розвиток формує естетичне сприймання, емпатію, емоційну креативність - здатність продукувати нові, автентичні емоційні реакції. Для розвитку емоційної сфери необхідне створення комфортного емоційного середовища, використання творчих ігор, художньої діяльності. Емпатія як частина емоційної креативності сприяє гармонійному розвитку особистості та є важливим чинником творчого потенціалу.

Гра є провідною діяльністю молодших школярів і найефективнішим засобом розвитку творчості. Вона сприяє розвитку уяви, мислення, мовлення, організаторських навичок, вмінню вирішувати нестандартні завдання. Ігрові технології мотивують до активного пізнання, що підвищує якість навчання. Грамотне використання ігор з урахуванням вікових особливостей сприяє формуванню творчої особистості школяра.

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність використання спеціально розробленої методики. У дітей експериментальної групи спостерігався приріст показників розвитку творчої уяви, емпатії, креативності. Найефективнішими виявилися творчі ігрові завдання, театралізовані ігри та вправи на розвиток емпатії. Часткове підтвердження гіпотези вказує на доцільність подальших досліджень із розширенням вибірки.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування розробленої методики в освітній практиці для розвитку творчої активності та емоційної чутливості молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Розуміння людини як суб'єкта і об'єкта розвитку дає можливість комплексно охопити її діяльнісну природу. Людина одночасно виступає джерелом активної, свідомої діяльності (суб'єктом) і тією реальністю, яка змінюється та розвивається під впливом цієї діяльності (об'єктом). Змінюючи світ, людина змінює й себе, олюднюючи навколишню дійсність.

Пізнання світу нерозривно пов'язане з пізнанням самого себе. Свідомість, як здатність цілеспрямовано відображати реальність, є основним механізмом саморозвитку особистості. У процесі діяльності формуються не лише знання, уміння й навички, а й особистісні якості, ціннісні орієнтації, світогляд.

Сучасна педагогіка висуває перед особистістю дві основні вимоги:

- розвиток креативності;
- здатність проєктувати власне життя.

Творча особистість повинна вміти бачити нові можливості, знаходити нестандартні рішення, перевіряти свої ідеї на міцність і втілювати їх у реальність.

Освітній процес має бути побудований на основі суб'єкт-суб'єктних відносин. Учень у взаємодії з учителем не є пасивним об'єктом виховання, а активним учасником пізнавального процесу, особистістю зі своїми цінностями, потребами та поглядами. Лише за умови такої взаємодії можливе формування справді творчої, відповідальної й зрілої особистості.

Навчання є особливою формою людської діяльності, яка не тільки забезпечує засвоєння знань, умінь і навичок, але й виступає як засіб розвитку самої особистості. Воно є складовою частиною загального процесу життєдіяльності людини, у ході якого змінюється не лише зовнішній світ, а й сама людина.

В основі навчального процесу лежить активне ставлення учня до навчального матеріалу, до змісту освіти. Саме через навчальну діяльність особистість здобуває здатність до самозміни, самопізнання, самовдосконалення, розкриття свого потенціалу.

Ефективне навчання можливе лише за умови організації процесу в межах так званої зони найближчого розвитку, коли учень поступово оволодіває новими видами діяльності за підтримки дорослого або більш досвідченого партнера. Навчання, спрямоване на перспективу, активізує у суб'єкта здатність до творчого вирішення завдань, відповідального вибору та проектування власного розвитку.

Однією з провідних умов успішного навчання є здатність суб'єкта ставати в рефлексивну позицію – усвідомлювати свої дії, аналізувати їх, оцінювати результати, коригувати свою діяльність. Саме рефлексія забезпечує переходи від емпіричного до теоретичного мислення, сприяє осмисленню знань.

Навчальний процес передбачає поступовий перехід знань із зовнішнього плану у внутрішній, що забезпечується за допомогою дій учня під керівництвом учителя. Завдяки цьому засвоєння знань набуває особистісного змісту, знання стають інструментом саморозвитку.

Теорія поетапного формування розумових дій дає змогу цілеспрямовано і системно будувати процес навчання, формуючи у дітей знання та уміння із заздалегідь передбачуваними властивостями. Це дозволяє уникнути формалізму в навчанні та забезпечити глибоке розуміння матеріалу.

Кожна навчальна дія має мотиваційну, орієнтовну, виконавчу та контрольню-коригувальну частини. Від збалансованості цих компонентів залежить якість і результативність діяльності. Контроль і корекція забезпечують гнучкість процесу навчання, дозволяють уникати помилок і досягати високої ефективності.

Від форми здійснення дії, її узагальненості, розгорнутості, самостійності та ступеня освоєння залежить рівень сформованості знань і вмінь учня. Оптимальне поєднання цих параметрів сприяє ефективному формуванню навчальної діяльності.

Спільна діяльність учнів і вчителя створює єдине смислове поле, необхідне для глибокого осмислення матеріалу, формування навичок самонавчання і саморегуляції. Саме у співпраці формуються внутрішні мотиви навчання, що мають провідне значення для особистісного зростання.

Навчальна діяльність є не лише процесом засвоєння готового знання, а й основою для формування творчого підходу до розв'язання завдань. Лише через активне включення особистості у процес навчання можливе формування справжнього творця, здатного до самостійного мислення, прийняття рішень і створення нового.

Таким чином, вчення як діяльність – це не лише спосіб здобуття знань, а комплексний процес особистісного розвитку, який інтегрує пізнавальні, емоційно-вольові, мотиваційні, комунікативні та рефлексивні компоненти. Завдання сучасної педагогіки – організувати цей процес так, щоб він максимально сприяв становленню творчої, мислячої, самостійної особистості.

У процесі дослідження сутності творчості як педагогічного феномену було з'ясовано, що творчість є невід'ємною характеристикою особистісного розвитку школяра та виступає засобом його само зміцнення. Формування творчої діяльності особистості пов'язане з розвитком її здатності до самостійного мислення, ініціативи, відкриття нових підходів до вирішення проблем.

Особливо важливим у формуванні творчої активності є здатність школяра не лише вирішувати поставлені завдання, а й самостійно формулювати проблеми для подальшого дослідження. Таким чином,

творчість не обмежується лише результатом, а є процесом, що охоплює всі етапи пізнання: від накопичення знань до осяяння та контролю результату.

Критерії, за якими визначається творчість діяльності, передбачають новизну продукту, оригінальність процесу, інтуїтивний характер рішень, здатність до проблематизації та емоційну залученість. Саме ці ознаки відрізняють творчий підхід у навчальній діяльності від простого засвоєння знань.

Для діагностики й розвитку творчого потенціалу школярів використовуються різноманітні методи: завдання відкритого типу, навідні та багатосарові задачі, експертні оцінки, аналіз продуктів діяльності, проєктивні методики, спеціальні тести креативності.

Таким чином, творчість є не просто складовою навчальної діяльності, а фундаментальним чинником формування активної, відповідальної та здатної до саморозвитку особистості школяра.

Особливістю дитячої творчості є її суб'єктивний характер та невисока усвідомленість, що, з одного боку, робить процес природним і спонтанним, а з іншого - вимагає особливої уваги вчителя. Творчість дитини часто виходить за межі логіки, що робить її унікальним механізмом розвитку мислення, уяви, емоційної сфери.

Розвиток творчої активності під час уроку можливий лише за умови створення сприятливого емоційного середовища, де домінують інтерес, передчуття радості, емоційний відгук. Для цього урок має мати творчу спрямованість, яка передбачає залучення учнів до:

- постановки власних завдань;
- пошуку нестандартних рішень;
- створення індивідуальних варіантів виконання завдання;
- рефлексії - аналізу результатів своєї роботи.

Етапи організації творчої діяльності передбачають:

1. Надання імпульсу до творчого пошуку.

2. Спільне формулювання завдань.
3. Створення мотиваційного підґрунтя - інтересу до розкриття таємниць, новизни, протиборства.
4. Підбір оптимальних прийомів для роботи.
5. Аналіз результатів, формулювання нових завдань.

При цьому вибір прийомів творчої діяльності не може бути універсальним і вимагає від учителя високого рівня підготовки, майстерності у постановці завдань, вміння підтримувати баланс між свободою фантазії та навчальною метою.

Найголовніше - не результат, а сам процес творчості, який допомагає школярам відчувати себе активними учасниками навчального процесу, розкривати власні можливості, відкривати нові горизонти пізнання.

Організація творчої діяльності учнів на уроках має стати систематичною практикою, що сприятиме формуванню творчої особистості, здатної до самостійного мислення, рефлексії та емоційно-естетичного сприйняття світу.

Молодший шкільний вік характеризується значною чутливістю до зовнішніх впливів, високою емоційною вразливістю та підвищеною довірою до авторитету дорослого. Психологічною основою активізації творчої активності є розвиток таких пізнавальних процесів, як сприймання, мислення, пам'ять, уява, увага, які саме в цей період зазнають якісних змін. Формування довірливості пізнавальної діяльності, розвиток довірливої уваги, перехід до логічного мислення - усе це створює сприятливі умови для розвитку творчого потенціалу дитини.

Особливої уваги потребує організація навчального процесу, яка має будуватися з урахуванням особистісно-смислового ставлення учнів до пізнавальної діяльності. Доведено, що справжній розвиток творчої активності можливий лише за умови наявності інтересу до предмета, розуміння його

значущості, внутрішньої потреби дитини застосовувати набуті знання та досвід.

Не менш важливою умовою розвитку творчої активності є сформованість у школярів індивідуальних способів навчальної роботи, здатності використовувати схематичні, графічні, символічні засоби фіксації інформації. Окреме місце посідає розвиток метазнань - умінь аналізувати, класифікувати, виділяти головне, що є запорукою ефективного навчання.

Важливим чинником у формуванні творчої активності є також налагоджена система діагностування навчальних досягнень, орієнтована не лише на фіксацію результату, а й на виявлення причин успіхів і труднощів, прогнозування шляхів подальшого розвитку дитини.

Успішність формування творчої активності безпосередньо залежить від соціально-педагогічних умов: психологічного клімату в класі, рівня педагогічної підтримки, взаємодії з родиною, індивідуального підходу до кожного учня. Значну роль у цьому процесі відіграють рольові ігри, експериментальна діяльність, застосування проблемно-пошукових методів навчання.

Розвиток творчої активності дитини безпосередньо залежить від ступеня сформованості її уяви. Уява молодших школярів розвивається поступово: від простого заміщення реальних предметів у грі - до створення складних образів за описом, досягнення цілеспрямованості та усвідомленого планування образів відповідно до поставленої мети.

Уява молодших школярів відзначається яскравістю, емоційною насиченістю, некритичністю та схематичністю. Дитина легко комбінує знайомі уявлення, часто не усвідомлюючи їхню абсурдність. Ця особливість водночас є і недоліком, і перевагою дитячої фантазії, оскільки створює передумови для виникнення оригінальних ідей.

Особливе значення має розвиток саме творчої уяви, що передбачає здатність до самостійного створення нових образів, оригінальних рішень,

нестандартного мислення. Рівень розвитку творчої уяви є одним із показників загального розвитку особистості.

Найбільш ефективним засобом розвитку уяви є творчі, сюжетно-рольові ігри, художньо-естетична діяльність (малювання, ліплення, музика, танці, декоративно-прикладне мистецтво). Саме ці види діяльності стимулюють дитину до створення нових образів, розвивають емоційну чутливість, естетичний смак і навички комбінування.

Цілеспрямоване педагогічне керівництво розвитком уяви передбачає:

- розширення досвіду дітей через ознайомлення з мистецтвом, природою, різними видами діяльності;
- включення дітей у процес створення творчих продуктів (малюнків, виробів, казок, музичних імпровізацій);
- стимулювання асоціативного мислення через вправи, ігри, творчі завдання;
- організацію колективних ігор та проектів, що потребують координації зусиль та планування.

Розвиток уяви сприяє не лише формуванню творчої активності, але й збагачує емоційний, інтелектуальний, моральний досвід дитини, сприяє формуванню емпатії, самосвідомості, здатності до рефлексії.

Одним з важливих аспектів розвитку креативності виступає емоційна креативність, яка визначається як здатність особистості продукувати нові, ефективні й автентичні емоційні реакції, що відповідають її потребам, цінностям і переконанням.

Емпатія є важливим компонентом емоційної креативності. Саме через розвиток емпатії дитина вчиться розуміти емоції інших, прогнозувати емоційні стани, співпереживати, що сприяє гармонійному розвитку особистості, формуванню моральних якостей, а також є важливим чинником у розвитку творчого потенціалу.

Для розвитку емоційної сфери та креативності молодших школярів важливо створювати сприятливе емоційне середовище:

- забезпечувати психологічний комфорт під час навчання;
- стимулювати допитливість, підтримувати оригінальні ідеї;
- організовувати діяльність, спрямовану на розвиток уяви (ігри, театралізовані дійства, образотворчу діяльність, літературну творчість).

Одним з найефективніших методів розвитку емоцій та креативності є поєднання творчих видів діяльності зі спілкуванням, що сприяє не лише формуванню емоційної культури дитини, а й вихованню емпатійної поведінки.

Аналіз теоретичних засад організації ігрової діяльності у процесі навчання молодших школярів дає підстави стверджувати, що гра є провідною діяльністю в цьому віковому періоді та найефективнішим засобом розвитку творчих здібностей дітей.

Наукові дослідження сучасних педагогів і психологів свідчать про виняткову роль гри у розвитку уяви, мислення, мовлення, організаторських навичок, здатності до співпраці, уміння вирішувати проблеми та діяти нестандартно. Особливої цінності ігрова діяльність набуває саме в контексті розвитку творчої активності, оскільки саме через гру діти можуть вільно експериментувати, шукати нові підходи до вирішення завдань, відкривати для себе нові горизонти пізнання.

Ігрові технології навчання, які активно впроваджуються у практику сучасної початкової школи, сприяють розвитку не лише репродуктивного, а й продуктивного та творчого мислення учнів. Важливим є також той факт, що гра, на відміну від традиційних методів навчання, мотивує дитину до активної участі у процесі пізнання, що забезпечує кращу якість засвоєння навчального матеріалу.

Ігри різного типу - дидактичні, сюжетно-рольові, інтелектуальні - є не лише засобом навчання, а й засобом виховання особистісних якостей,

розвитку соціальних навичок, формування вміння працювати в команді, відповідальності, ініціативності, уміння знаходити нестандартні рішення.

Використання ігор у поєднанні з іншими методами навчання (словесними, наочними, практичними) забезпечує цілісний підхід до розвитку творчих здібностей молодших школярів. Особливої ефективності досягають ті форми роботи, що поєднують гру з нестандартними уроками, активізуючи пізнавальну діяльність та сприяючи формуванню творчої особистості школяра.

Методика експериментального дослідження передбачала поділ дітей на експериментальну (20 осіб) і контрольну (20 осіб) групи. Формувальний етап проводився протягом навчального року та складався з комплексу спеціально підібраних завдань, ігор, творчих вправ, спрямованих на розвиток творчої уяви та емпатії.

Вихідний рівень розвитку творчої активності у дітей обох груп був приблизно однаковим, що підтверджують результати першого діагностування.

Результати формувального експерименту показали позитивну динаміку у розвитку творчої уяви та емпатії саме у дітей експериментальної групи. Показники розвитку уяви у дітей експериментальної групи збільшилися з 2,95 до 4,3 бала (вільний малюнок) та з 15,2 до 19,95 бала (незакінчений малюнок).

Показники розвитку емпатії зросли з 9,2 до 14,6 бала, що значно перевищує приріст у контрольній групі.

Темп приросту показників творчої уяви та емпатії в експериментальній групі був значно вищим: від 27,02% до 45,37%, порівняно з 1,84% і 7,07% у контрольній групі.

Якісні зміни у творчій діяльності дітей підтверджено збільшенням коефіцієнта оригінальності у малюнках експериментальної групи (з 3,3 до

4,1), що свідчить про формування в них здатності до нестандартного мислення, асоціативних зв'язків, образної уяви.

Найефективнішими видами діяльності виявилися:

- ігрові завдання на розвиток уяви («Журнал небилиць у ролях», «Презентація світу», «Вгадай, що це?»);
- театралізовані ігри («Рукавичка») з використанням елементів емоційного зображення;
- вправи на розпізнавання емоцій і розвиток емпатії (тест «Визначення міміки»).

У ході експерименту було виявлено певні труднощі у дітей під час виконання творчих завдань, що вказує на потребу у систематичній роботі щодо розвитку творчих здібностей і образного мислення у молодшому шкільному віці.

Гіпотеза дослідження підтвердилася: використання спеціально розробленої методики позитивно впливає на розвиток творчої активності молодших школярів, проте для досягнення статистично достовірних результатів доцільно збільшити обсяг вибірки та тривалість формувального етапу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є.А., Проців В.І., Свид С.П. Художні техніки у школі. - К., 1997.-305с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 137 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посібник / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
5. Боринець Н. І. Трудове навчання. Банк ідей для творчих проєктів / Н. І. Боринець: методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
6. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18-20.
7. Веремійчук І. М. Майструй і твори / І. М. Веремійчук. – К. :Либідь, 1998. – 72 с.
8. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX - початок XX століття). - К., 2011. - 199с.
9. Від ремесла до творчості: Збірник. - К.: Час, 2008. - 152с.
10. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 316 с.
11. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
12. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 196 с.
13. Волков І.П. Вчимо творчості // Педагогічний пошук / Упор. І.М. Баженова - К., 1988. - С. 90-126.
14. Волкова Н. П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Академія, 2003. – 576 с.

15. Воловик П.М. Теорія імовірності і математична статистика в педагогіці. -К.: Радянська школа. 1969. - 222с.
16. Гавриш М. Творчість на кожному уроці/ М. Гавриш // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 4 - С. 54 - 58
17. Гедвілло О.І., Носова І.О., Ковальова Г.В. Індивідуальний підхід до навчання з практикуму в майстернях // Трудова підготовка в закладах освіти. - 2008. - №2. - С.44-47.
18. Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посіб. / За ред. С. П. Бондар. - 2-ге вид., доп. - К. : Стилос, 2001. - 256 с.
19. Гура О. І. Вступ до спеціальності “Педагогіка вищої школи”: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 224 с.
20. Забродський М. М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – 189 с.
21. Зязюн і. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К. : МАУП, 2000. - 309 с.
22. Інклюзивний підхід як основа освіти для всіх дітей // Завуч (Шкільний світ). – 2008. – № 2. – С. 9–10.
23. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2005. – 180 с.
24. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи / К. В. Касярум // Збірник наукових праць. – 2011. – Частина 1. – С. 99–105.
25. Коберник Г. І. Індивідуалізація й диференціація навчання: теорія та методика : монографія / Г. І. Коберник. – К. : Наук.світ, 2002. – 231 с.
26. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів :Система літературних завдань. - К. : Шкільний світ, 2010. - 120 с. - (Бібліотека «Шкільного світу»)

27. Крамаренко, С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. - 2002. - № 5-6. - С. 7-11.
28. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Кремень. - К. : Грамота, - 2005. - 447 с.
29. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. А. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-прес, 2003. – 418 с.
30. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 128 с.
31. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник. – К.: “ЕксОб”, 1999. – 303 с.
32. Масол Л. М. Пропедевтика художнього сприймання молодших школярів / Л. М. Масол // Проблеми естетичного виховання учнівської молоді : зб. наук. статей / упор. Л. М. Масол. – К., 1996. – Вип. 1 – С. 41–48.
33. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранма, 1999. – 350 с.
34. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина. - 2005. - № 4. - С. 2-9.
35. Ольшанский Д. В. Психология мас. – СПб.: Питер, 2002. – 363 с.
36. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. - К. : 2004. - 256 с.
37. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
38. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.
39. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

40. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
41. Плохій З.П. Трудове виховання молодших школярів. - К.: Освіта, 2002. - 112с.
42. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. - К. : Академвидав, 2006. - 424 с.
43. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : [навч.метод. посіб. у 9 книгах] Книга 1. Інклюзивна освіта: вибір батьків / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К., 2010. – 70 с.
44. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання. 1-4 класи: Посібник для вчителя/Упор. Гордіюк Н. М. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 152 с.
45. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. - 2-ге вид., доп. - К. : Либідь, 2001. - 288 с.
46. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах - К. : Магістр, 1997. - 256 с.
47. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 319 с.
48. Софій Н. Діти з особливими освітніми потребами / Н. Софій, Ю. Найда // Підручник для директора. – 2007. – № 5. – С. 61–71.
49. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
50. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. - К.: Рад. шк., 2011. - Т 3. - 464 с.
51. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології впочатковій школі. Х.: ВГ «Основа», 2008.
52. Теорія і практика формування дитячого колективу / уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 144 с.

53. Фіцула М.М. Педагогіка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002.- 528 с.
54. Хорунжий В.І. Методика трудового навчання в початкових класах. Частина II. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.
55. Хорунжий В.І., Черніка Г.П. Методика трудового навчання в початкових класах. Ч. I. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.
56. Цируль К.Ю. Ручна праця в загальноосвітній школі. К.:Райдуга, 2006.- 214с.
57. Чепіль М. М. Педагогічні технології : навч. посіб. / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – К. : Академвидав, 2012. – 224 с.
58. Шкода М.Н. Свята, традиції, звичаї українського народу. – Донецьк, 2008.
59. Юсов Б. Принципи побудови інтегрованих поліхудожніх програм з образотворчого мистецтва / Б. Юсов // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3 – С. 40–42.
60. Ягупов В. В. Педагогіка: посібник. / В. В. Ягупов – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
61. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. - К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. - 112 с.